

УДК 324-057.177.1 (477)“1991”:321.7

“ЗАМАХ НА ПРЕЗИДЕНТСТВО”: УЧАСТЬ ДЕМОКРАТИЧНИХ СИЛ У ПРЕЗИДЕНТСЬКІЙ КАМПАНІЇ 1991 року

Ігор ПІДКОВА

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра давньої історії України та архівознавства
вул. Університетська 1, Львів 79000, Україна

Найважливішими подіями 1991 р. в Україні стали проголошення Верховною Радою Української РСР державної незалежності, затвердження цього рішення на Всеукраїнському референдумі та перші в історії незалежної країни президентські вибори. Розцінюючи всенародне обрання глави держави як реальний шанс змінити політичну владу і домогтися радикальних перетворень у всіх сферах суспільного життя, демократичні сили взяли активну участь у президентській кампанії. Опозиційні кандидати – члени парламентського об’єднання Народна Рада – запропонували виборцям масштабну програму реформаторських ідей, які мали забезпечити становлення України як незалежної та демократичної держави. Проте, нездатність демократичних сил об’єднатись для спільної боротьби за президентський пост була однією з головних причин поразки опозиційних кандидатів, свідченням розколу у демократичному русі, який не вдавалося подолати впродовж багатьох наступних років.

Ключові слова: президентські вибори, Народна Рада, передвиборчі програми, всеукраїнський референдум.

“На наступний день” (англ. *The Day After*) – таку назву мала кінострічка американського режисера Ніколаса Мейєра, що вийшла в світовий прокат у розпал “Холодної війни”. Це був чи не єдиний американський фільм, який, не вписуючись у комуністичну ідеологічну доктрину, все ж демонструвався телебаченням країн соціалістичного табору (зокрема, Польщі), і котрий могли бачити тисячі глядачів західних областей радянської України. Моторошні картини життя американського суспільства на наступний після початку ракетно-ядерного конфлікту день змушували холонуть кров у глядацьких жилах – страх, зневіра, голод і хвороби. Майже такі ж апокаліптичні сценарії розвитку подій в Україні після проголошення 24 серпня 1991 р. незалежності України, малювали у своїх прогнозах різні політичні сили – від Всесоюзної комуністичної партії більшовиків Ніни Андрєєвої до київської організації Вітчизняного Форуму. Голод, холод, криваві конфлікти на національному і релігійному ґрунті стануть повсякденною реальністю для громадян України – твердили у своїх політичних заявах прихильники збереження статус-кво на теренах колишнього Радянського Союзу.

Визначення України як суверенної держави висунуло на перший план суспільно-політичного життя республіки дві найнагальніші проблеми: обрання президента і проведення загальнонаціонального референдуму на підтвердження Акту незалежності. В одному із інтерв'ю лідер львівських республіканців Богдан Горинь саме так і окреслив завдання демократичних сил після серпня 1991 р.: “Перед нами два найважливіші питання: незалежність мусить бути підтверджена результатами референдуму 1 грудня. Тільки тоді Україна може претендувати на визнання країнами світу [...]. Наступне – підготовка і проведення передвиборчої кампанії і виборів Президента”¹. У розв’язанні цих найактуальніших проблем політичного життя України на членів демократичного парламентського блоку покладалася особливо відповідальна роль.

Процеси розгортання демократичного руху в Українській РСР у період “*Перебудови*” і боротьба опозиційних сил за національну державність висвітлені у науковій літературі нерівномірно. Окремим питанням діяльності народної опозиції й обставини проголошення незалежності України присвячено низку спеціальних досліджень². Проблеми ж формування нової системи влади на початковому етапі державотворення, пов’язані, зокрема, із встановленням поста Президента, обранням глави держави та місце і роль демократичних сил у цих трансформаційних змінах, у наукових дослідженнях не розглядалися взагалі.

Мета статті – з’ясувати передумови запровадження поста Президента в Українській РСР, участь Народної Ради як опозиційного парламентського об’єднання в цьому процесі; простежити хід президентської виборчої кампанії 1991 р.; порівняти виборчі програми кандидатів від демократичного та провладного таборів; проаналізувати причини поразки демократичних сил та наслідки виборчої кампанії 1991 р. для розвитку політичного процесу в незалежній Україні.

Джерелами роботи стали матеріали з державних архівних установ Києва, Львова і Тернополя, а також архівний фонд Львівської обласної організації Української республіканської партії (УРП) у Львові*.

¹ Цит. за: Гулик І. Чуєш голос наш, Україно? // За вільну Україну. 1991. 3 вересня.

² Бойко О. Україна в 1985–1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку / О. Бойко. Київ, 2002; Гарань О. Убити дракона. З історії Руху та нових партій України / О. Гарань. Київ, 1993; Гончарук Г. Народний Рух України. Історія. Одеса, 1997; Литвин В. Політична арена України. Дійові особи та виконавці / Г. Гончарук. Київ, 1994; Литвин В. Україна: політика, політики, власть. На фоні політичного портрета Л. Кравчука / В. Литвин. Київ, 1997; Михальченко Н., Андрущенко В. Беловежське. Л. Кравчук. Україна 1991–1995 / Н. Михальченко, В. Андрущенко. Київ, 1996; Виттковски А. Пятилетка без плана. Україна 1991–1996. Формирование национального государства, экономики, элиты / А. Виттковски. Київ, 1998. та ін.

* Архів Української республіканської партії (далі – Архів УРП) знаходиться у Львівській обласній організації Української республіканської партії “Собор” і упорядкований автором з допомогою студентів історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.

Питання реорганізації державної влади в СРСР, і зокрема в УРСР, з особливою гостротою постало наприкінці 1980-х років. Зміни в радянській політичній системі, пов'язані з розбалансуванням командно-адміністративних структур, поступовим послабленням контролю Комуністичної партії України над виборними органами (юридично закріплено скасуванням 6-ї статті Конституції), а отже, і втратою впливу на частину державно-владних функцій, значно підвищило роль Рад народних депутатів. Помітне представництво опозиційних сил у вищому законодавчому органі республіки й місцевих Радах після виборів 1990 р. вселяло у суспільстві надію на швидкий перехід до демократичнішого політичного режиму.

Незабаром з'ясувалося, що через низку політично-організаційних, правових, фінансових та інших причин, Радам не вдавалося оволодіти функцією координації діяльності державних структур. Кризовий стан економіки, політична нестабільність, боротьба нових форм управління зі старими, низький рівень виконання законів – ці характерні ознаки перехідного періоду поставили перед Радами всіх рівнів надскладні завдання в організації системи державного влади. Неабияку роль у наростанні негативних явищ відіграли й особливості функціонування представницьких органів влади. Виборність Рад, з одного боку, забезпечила прозорість і демократичність формування цих органів, з іншого, привела до різкого зростання рівня непрофесіоналізму, посилення дезорганізації й некерованості всієї системи влади. Голова Верховної Ради Володимир Івашко так характеризував діяльність органів народовладдя на місцях у перші місяці після виборів: “Є голова Ради, голова виконкому. А довідку видати, виходить, в цій плутанині нікому”³.

У діяльності демократично обраних Рад, у руках яких тепер зосереджувалася реальна законодавча і виконавча функції, без чіткого механізму організаційно-правового регулювання їх діяльності, дуже швидко проявилися негативні тенденції – корупція, лобізм, слабкий контроль за виконанням рішень тощо. В'ячеслав Чорновіл, який, як голова обласної Ради, безпосередньо зіткнувся із труднощами в організації діяльності Рад обласного рівня, згодом зізнався, що “на хвилі передвиборчої кампанії у депутатські корпуси, а потім і у виконавчі органи потрапляли часто люди випадкові – без належного політичного гарту і без високих морально-етичних принципів, які швидко перехопили гірші звички своїх попередників і компрометують демократію”⁴.

Ще одним “каменем спотикання” для Рад стала їх політична неоднорідність. Ради, де вперше під одним дахом зустрілись люди з різними ідейно-політичними уподобаннями, на довгі місяці стали епіцентром політичного протистояння. Всю складність ситуації, що склалася, відзначали делегати 2-го з'їзду Партії

³ Виступ В. Івашка під час балотування на посаду Голови Верховної Ради Української РСР 28 травня 1990. Перша сесія Верховної Ради УРСР 12-го скликання // Бюлетень № 21. С. 41.

⁴ Цит. за: *Гарань О.* Убити дракона... С. 95.

демократичного відродження України (червень 1991 р.): “Ради розривають політичні суперечності і через “параліч” виконавчої влади страждає народ, зростає соціальна напруженість”⁵.

У цих умовах об’єктивно визріла потреба в інституті влади, який би координував діяльність представницьких, виконавчих, правоохоронних органів, сприяв узгодженню і врегулюванню інтересів різних економічних, національних, політичних та інших груп у республіці. Таким центром, на думку і вчених-суспільствознавців, і суспільства в цілому, мав стати інститут президентства. Президентська форма правління могла забезпечити реальний розподіл влади на законодавчу, виконавчу і судову гілки (необхідність чого неодноразово заявляли всі сторони політичного процесу в Україні⁶), а також врегулювати певну асиметричність у формуванні владних інститутів на рівні Центру і республік⁷, у більшості з яких 1990–1991 рр. вже було встановлено президентський пост*.

Українське суспільство на момент прийняття відповідних законодавчих актів, на загал, схилилося до президентської форми організації виконавчої влади. Так, за даними соціологічних досліджень, у середині 1991 р. президентську республіку підтримувало 50,2 % респондентів, а 26,7 % і 2,8 %, відповідно, віддавали перевагу парламентській республіці й республіці Рад (16,9 % висловилися за таку суто національну форму організації влади як Гетьманська держава)⁸. Дані по регіонах суттєво різнилися, однак більшість опитаних виявилася прихильниками президентства. Так, за організацію президентської владної вертикалі висловлювалися 58 % одеситів і 78 % львів’ян⁹.

Ідея запровадження президентського поста не викликала принципових заперечень ні у влади, ні в опозиції. Більше того, члени Народної Ради виявилися палкими прихильниками зміни політичного устрою, вбачаючи в цьому шанс демократичних сил обрати свого кандидата на найвищу державну посаду й

⁵ Скачко В. ПДВУ дивиться в майбутнє // Голос України. 1991. 5 липня.

⁶ Див. наприклад: Програма Народного Руху України. Другі Всеукраїнські збори Народного Руху України (25–28 жовтня 1990). Київ, 1990. С. 7–10; Виступ Л. Лук’яненка під час балотування на посаду Голови Верховної Ради Української РСР 29 травня 1990. Перша сесія Верховної Ради УРСР 12-го скликання // Бюлетень № 22. С. 16; Виступ В. Яворівського під час балотування на посаду Голови ВР УРСР 30 травня 1990. Перша сесія Верховної Ради УРСР 12-го скликання // Бюлетень № 23. С. 8; Виступ І. Салія під час балотування на посаду Голови Верховної Ради Української РСР 30 травня 1990. Перша сесія Верховної Ради УРСР 12-го скликання // Бюлетень № 24. С. 5 та інші.

⁷ Скуратов Ю., Шафир М. Президентство: генезис и перспективы // Народный депутат. 1991. № 9 (554). С. 6–12.

* У 1990 р. президентами стали Н. Назарбаєв (Казахська РСР), М. Сне’ур (Молдавська РСР), А. Муталібов (Азербайджанська РСР), І. Карімов (Узбецька РСР), С. Ніязов (Туркменська РСР), К. Махамов (Таджицька РСР), А. Акаєв (Киргизька РСР); до грудня 1991 р. – Б. Єльцин (Російська Федерація), З. Гамсахурдія (Грузинська РСР), Л. Тер-Петросян (Вірменська РСР).

⁸ Бебик В., Полохало В. Дума про Україну. Частина перша // Літературна Україна. 1991. 4 липня.

⁹ А обирати доведеться // Вечірній Київ. 1991. 26 червня.

забезпечити перехід республіки від декларативного до реального суверенітету. Ще на етапі парламентських виборів 1990 р. деякі кандидати, наприклад Ірина Калинець, заявляли про особливе значення президентської влади для майбутнього України¹⁰. Гаряче підтримав цю ідею у травні 1990 р. під час балотування на посаду Голови Верховної Ради УРСР один із лідерів Демократичного блоку В. Чорновіл: “Вважаю абсолютно необхідним введення, якщо не сьогодні, то завтра, президентства України і ліквідацію президентства СРСР до остаточного вирішення долі Союзу [...]”¹¹. Не висловився проти запровадження президентської посади ще один кандидат на посаду спікера парламенту, на цей раз від влади, перший секретар ЦК КПУ В. Івашко (невдовзі саме він очолив Верховну Раду)¹². Наступний ж голова парламенту – Леонід Кравчук, стверджував, що особисто не був переконаний у готовності України до такої форми правління, однак “наші депутати, особливо демократична частина, весь час наполягала на тому, щоб і Україна мала свого президента”¹³. Правда, відсутність такого переконання не завадила йому одному з перших задовго до виборів заявити свої претензії на президентство: “Я надіюсь стати президентом”, – прямо сказав Л. Кравчук кореспонденту французької газети “Ле Монд”¹⁴.

Саме обговорення ідеї про запровадження поста президента та її законодавче оформлення розпочалося ще на етапі становлення суверенітету республіки, а її практична реалізація – після проголошення незалежності, коли перед Україною постали вже зовсім нові завдання. Тож, на першому етапі обговорення цього питання (до серпня 1991 р.) частина членів Народної Ради, не заперечуючи, по суті, проти такої форми правління, вважала її запровадження за умов існування “паперового” суверенітету, передчасним. Категорично проти інституту президентства виступали депутати радикальної фракції Народної Ради й окремі центристи, які вбачали у цьому спробу Компартії законсервувати існуючий політичний режим. З притаманною йому емоційністю і образністю висловлювань голова Народного Руху України Іван Драч зазначав: “Вона (КПРС – І. П.) зміцнює свою владу, узаконюючи її модерно: запроваджується посада президента (президентів) і партбоси лише надягають нову дволику маску, а ховаючись за суміщенням посад, проводять ще жорсткішу політику. І багато демократів наввипередки поспішають проголосити це своєю перемогою”¹⁵.

¹⁰ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). ф. П.-3 (Львівський обком КПУ), оп. 62, спр. 804, арк. 119.

¹¹ Виступ В. Чорновола під час балотування на посаду Голови Верховної Ради Української РСР 29 травня 1990. Перша сесія Верховної Ради УРСР 12 скликання // Бюлетень № 23. С. 59.

¹² Виступ В. Івашка під час балотування на посаду Голови Верховної Ради Української РСР 29 травня 1990. Перша сесія Верховної Ради УРСР 12 скликання // Бюлетень № 21. С. 33–34.

¹³ Чемерис В. Президент. Київ, 1994. С. 226.

¹⁴ Литвин В. Україна: політика, політики, власть. На фоні політичного портрета Л. Кравчука / В. Литвин. Київ, 1997. С. 229.

¹⁵ “Від ілюзій до реальності”. Інтерв’ю народного депутата УРСР І. Драча // Народна газета. 1991. Червень.

Забігаючи дещо наперед, зазначимо, що й після ухвалення Акту проголошення незалежності України найрадикальніше налаштовані депутати Народної Ради залишилися на своїх позиціях. “Україна не готова до президентської форми правління”, – наголошував Степан Хмара у вересні 1991 р.¹⁶ Цієї ж думки дотримувалась і Лариса Скорик. Погляди цих політиків були співзвучні заявам крайнє лівого крила групи “За радянську суверенну Україну”, яка розглядала президентство як крок до встановлення “націоналістичної” диктатури уже в незалежній Україні. Політичним ідеалом цих сил, які представляли депутати Володимир Желіба, Михайло Гришко та інші, було збереження радянської форми влади з посиленням вертикальної підпорядкованості низових Рад вищим¹⁷.

Політики-центристи з Народної Ради (зокрема члени фракції ПДВУ), хоча і відзначали доцільність існування поста президента, однак висловлювали деякі застереження щодо його обрання, доки республіканський суверенітет не набрав реальних обрисів, і щодо процедури обрання – виключно загальнонародним голосуванням. Олександр Ємець підкреслював, що “обирати президента – васала – це не тільки комічно, але й принизливо. Для виходу з кризи потрібна сильна виконавча влада [...]. Саме обрання президента всім народом України уможливило б перехід на новий, принципово якісний рівень управління”¹⁸. Соціологи підтверджували абсолютну прихильність населення республіки до обрання президента всіма виборцями, за що висловлювалися 90,7 % опитаних¹⁹.

Правову базу перетворення України на президентську республіку заклала Концепція нової Конституції УРСР і пакет законодавчих актів, підтриманих 5 липня 1991 р. депутатами від Народної Ради²⁰. У ході обговорення законопроектів серйозні дебати викликала норма майбутнього закону щодо нерєстрації кандидатів у президенти, які мають судимість. Народна Рада розцінила подібну ініціативу розробників проекту як спробу усунути з виборчого процесу його потенційних учасників, зокрема колишніх політичних в’язнів (М. Гориня, Л. Лук’яненко, В. Чорновола), й вдалася до активного протесту. Наслідком тривалих парламентських дебатів стало компромісне формулювання – кандидати публікували біографічні довідки, в яких мали вказувати про наявність судимості. У такій редакції ця стаття закону все ж містила певний підтекст й зберігала можливість для політичних спекуляцій. Вже під час президентської кампанії

¹⁶ Логвиненко О. З мандатом на незалежність. Нотатки з Форуму // Літературна Україна. 1991. 26 вересня.

¹⁷ Скачко В. Орлики, Вашингтони чи... Бурбони? // Голос України. 1991. 16 травня.

¹⁸ “У нас чітка позиція”. Інтерв’ю народного депутата Української РСР О. Ємця // Літературна Україна. 1991. 7 березня.

¹⁹ Бебик В., Полохало В. Дума про Україну. Частина друга // Літературна Україна. 1991. 11 липня.

²⁰ Закон Української РСР “Про заснування поста Президента і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного закону) Української РСР” // Відомості Верховної Ради Української РСР. 1991. 13 серпня. С. 925–927; Закон Української РСР “Про Президента Української РСР” // Там само. С. 928–929; Закон Української РСР “Про вибори Президента Української РСР” // Там само. С. 931–938 та ін.

в офіційній пресі обговорювалося питання про те, чи може були президентом колишній політв'язень. Очевидно, що вістря таких політичних інспірацій спрямовувалося проти кандидатів від опозиції – В. Чорновола і Л. Лук'яненка. У публікаціях вибудовувався певний логічний ряд (Володимир Ленін, Йосиф Сталін, Звіад Гамсахурдіа тощо), який, за задумом авторів, мав переконати читача у потенційній загрозі для демократії від політиків, що відбули ув'язнення, нехай і з політичних мотивів. Правда, при цьому журналісти чомусь забували приклади іншого плану – Нельсона Манделі, Вацлава Гавела, Леха Валенсі та інших президентів – колишніх політв'язнів, які після приходу до влади провели глибокі суспільні реформи, утверджуючи принципи у своїй країні свободи і демократії.

Президентська кампанія 1991 р. в Україні офіційно стартувала 1 вересня. Правом висунення претендентів у кандидати в Президенти скористалися 12 політичних партій, громадських об'єднань і рухів, 97 трудових колективів (з них 50 висунуло претендентом у кандидати Л. Кравчука)²¹. Водночас близько 100 громадян України подали заяви до Центрвиборчкому як самовисуванці²². Серед них майже третину склали пенсіонери і непрацюючі. Претендентами у кандидати в Президенти стали 16 народних депутатів УРСР, 5 народних депутатів СРСР, 2 керівники Верховної Ради УРСР (Леонід Кравчук і Володимир Гриньов), 5 керівників постійних комісій Верховної Ради УРСР, 10 робітників, 3 колгоспники. Серед усіх претендентів була тільки одна жінка²³.

Драматично відбувалося висунення кандидатів від демократичного табору. Із початком президентської кампанії, як виявилось, Народна Рада поступово втрачала значення координуючого центру опозиції, оскільки лідери депутатських груп у ній тепер опиралися на партійні структури й наввипередки розпочали президентську кампанію. Так, ще на початку серпня 1991 р. Провід Народного Руху практично одноголосно схвалив кандидатуру В. Чорновола на пост президента²⁴. Одночасно Рух звернувся до всіх демократичних громадсько-політичних організацій і трудових колективів із закликом висунути та підтримати єдиного кандидата від опозиційних до КПРС–КПУ сил і провести консультативну нараду для утворення передвиборчого блоку. Однак, вже на цьому ж засіданні лідер Руху І. Драч фактично висловився за підтримку на виборах голови УРП Л. Лук'яненка, а не В. Чорновола. Особливу позицію зайняла і Л. Скорик, заявивши про недоцільність проведення президентських виборів, як таких, що “суперечать інтересам України”²⁵.

²¹ Досить претендентів? // Голос України. 1991. 4 жовтня.

²² Залишився місяць. Інтерв'ю з членом Секретаріату ЦВК В. Грабом // Урядовий кур'єр. 1991. Листопад.

²³ Центральний державний архів вищих органів влади і управління (далі – ЦДАВО). Ф. 1, оп. 28, спр. 128, арк. 99.

²⁴ Ухвала Центрального проводу Народного Руху України про участь НРУ у виборах Президента України // Ухвали, заяви, звернення та інші документи Народного Руху України. Тернопіль, 1992. С. 11.

²⁵ Там само.

Події, що розгорталися протягом кількох днів середини серпня 1991 р., відсунули питання президентства на другий план. Проте, вже у день схвалення Акту проголошення незалежності України виборча кампанія знову вступила в свою активну фазу. 24 серпня 1991 р. Всеукраїнські збори Асоціації демократичних Рад України (АДРУ) підтримали кандидатуру В. Чорновола (набрав у п'ятеро більше голосів, ніж В. Гриньов, який посів друге місце)²⁶. 1 вересня 1991 р. кандидатуру В. Чорновола схвалила і сесія Великої Ради Руху²⁷. На цій же сесії було прийнято пропозицію В. Чорновола про добровільну відмову на прикінцевому етапі президентської кампанії від подальшої боротьби і зняття кандидатур на користь того висуванця від демократичних сил, в якого виявляться найбільші шанси перемогти. Численні ж опитування громадської думки (незважаючи на ймовірну політичну заангажованість соціологічних служб) свідчили – головна боротьба за президентство розгорнеться між Л. Кравчуком і одним із опозиційних лідерів – або В. Чорноволом, що було найреальніше, або Л. Лук'яненком (на початок кампанії утримував третій результат за популярністю), або головою Народної Ради академіком Ігорем Юхновським. Газета “Літературна Україна”, яка довгий час була напівофіційним органом демократичних сил і, у значній мірі, відбивала погляди близькі до Народної Ради, неодноразово публікувала динаміку рейтингів потенційних кандидатів на президентський пост. Так, якщо у травні 1991 р. список найавторитетніших політиків республіки очолювали І. Юхновський (39,79 %) і Л. Лук'яненко (32,16 %) ²⁸, то вже в жовтні 1991 р. – на провідні позиції висунувся В. Чорновіл (67,32 %), і, що особливо цікаво, зважаючи на коло читачів “ЛУ”, на друге місце вийшов Л. Кравчук (10,31 %), випередивши таким чином, І. Юхновського (8,75 %) та Л. Лук'яненка (8,37 %) ²⁹. Ймовірно, що таке швидке зростання впливу лідерів опитування, порівняно з іншими кандидатами, було пов'язано з оцінкою їхніх дій у дні путчу³⁰, особистої ролі у проголошенні незалежності України, а також із розгортанням агітаційної кампанії претендентів. Соціологічні викладки агентства “Інтелект” (червень 1991 р.) у виданні, яке позиціонувало себе як незалежна газета – “Вечірній Київ”, свідчили про відносну перевагу В. Чорновола

²⁶ Гончарук Г. Народний Рух України. Історія / Г. Гончарук. Одеса, 1997. С. 124.

²⁷ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ), ф. 270, оп. 1, спр. 123, арк. 2.

²⁸ Бебик В., Полохало В. Дума про Україну. Частина третя // Літературна Україна. 1991. 19 липня.

²⁹ Бебик В., Полохало В. Дума про Україну. Частина п'ята // Літературна Україна. 1991. 21 листопада.

³⁰ Попри заяви лідерів Народної Ради про дуже обережну позицію Л. Кравчука у дні путчу, він, за даними Центрально-Українського відділення Всесоюзного центру вивчення громадської думки (ВЦВГД) із 39 % продовжував займати третю сходинку у рейтингу популярності політичних діячів СРСР після Б. Єльцина (75 %) і М. Горбачова (44 %), але значно випереджав А. Собчака (31 %), О. Руцького (12 %), О. Яковлева (4 %) // Лановська І. Від політики до наркоманії // Голос України. 1991. 25 жовтня.

(21 % голосів) як потенційного кандидата на президентство у Львові (при 17 % у Л. Кравчука) і абсолютну перевагу Л. Кравчука (40 %) над В. Гриньовим (4 %) та іншими демократичними кандидатами (2 %) в Одесі³¹.

Ще до початку офіційного старту виборчої кампанії почали формуватись виборчі штаби кандидатів, створювались громадські комітети й групи підтримки. Перші два кандидати від демократичних сил намагалися залучитися підтримкою якнайбільшого числа союзників-симпатиків серед громадсько-політичних організацій, професійних об'єднань, діячів культури і науки, окремих груп населення. Зокрема, кандидатуру В. Чорновола підтримали АДРУ, Провід Руху, сесія Великої Ради Руху, а також Координаційна Рада Галицької Асамблеї³², Української селянсько-демократичної партії³³, Українського національно-патріотичного визвольного фронту³⁴, обласні організації Демократичної партії України західних областей республіки³⁵, Соціал-демократичної партії України³⁶ тощо. Л. Лук'яненко висунули і підтримали, крім УРП³⁷, Всеукраїнське товариство репресованих, Товариство української мови ім. Тараса Шевченка "Просвіта", Рух Спілки письменників України, Політична Рада НРУ, Спілка українських студентів, Українська молодіжна асоціація, Київська організація Української християнсько-демократичної партії, низка громадських діячів і політиків (Микола Руденко, Іван Драч, Михайло Горинь, Павло Мовчан, Микола Поровський, Світлана Лі)³⁸. Інколи доходило до абсурду, оскільки керівні органи однієї і тієї ж організації заявляли про підтримку різних кандидатів. Особливо драматично це виглядало тоді, найавторитетніша опозиційна сила – НРУ, не змогла висунути єдиного кандидата. Так, Провід Руху і сесія Великої Ради Руху схвалили кандидатуру В. Чорновола, а Політична Рада Руху (орган, створений для консолідації та координації (!) дій демократичних сил)³⁹ назвав своїм кандидатом Л. Лук'яненка. Більше того, керівники Руху (І. Драч, М. Горинь, М. Поровський) не прислухалися до рішення вищого органу організації у період між засіданнями Всеукраїнських Зборів НРУ – сесії Великої Ради Руху, й

³¹ А обирати доведеться // Вечірній Київ. 1991. 26 червня.

³² *Admowuch S.* Zgromadzenie Halickie. Kwestia jednosci regionu i panstwa. 1990–1991. Nowa Ukraina / S. Admowuch. Krakow, 2006. S. 51.

³³ *Менциун В.* "...Ми діждемося Вашингтона з новим і праведним законом? А діждемося таки колись". Штрихи до портрета В. Чорновола // Трибуна. 1991. № 10; Інформація "Голосу України" // Голос України. 1991. 21 вересня.

³⁴ Резолюція установчої конференції Українського національно-патріотичного визвольного фронту з приводу виборів Президента України // Ратуша. 1991. 20–21 вересня.

³⁵ *Болтарович Є.* Львівщина: політичні сили і політичний спектр // Республіканець. 1991. № 2. С. 28.

³⁶ Відбувся II позачерговий з'їзд СДПУ // Ратуша. 1991. 30–31 жовтня 1991.

³⁷ Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО), ф. Р-3447 (Тернопільська обласна організація УРП), оп. 1, спр. 1, арк. 9.

³⁸ Інформація УРП-Інформу // Літературна Україна. 1991. 26 вересня.

³⁹ Статут Народного Руху України // Другі Всеукраїнські Збори Народного Руху України. 25–28 жовтня 1990 року. Документи. Київ, 1990. С. 36–37.

підтримали потенційного суперника В. Чорновола – Л. Лук'яненка. Коментуючи такий вибір, І. Драч заявив: “Проти Чорновола, я в принципі не заперечую, але вже пообіцяв Лук'яненкові, який мене про це просив”⁴⁰. Своє пояснення причин, які вже зі старту президентської кампанії започаткували протистояння двох сильних кандидатів від демократичних сил, дав В. Чорновіл: “Розкол Руху з ДемПУ та УРП назрівав. ДемПУ і УРП не тільки виставили своїх кандидатів на посаду Президента, але й розгорнули боротьбу проти кандидата Руху [...], посилаючись на те, що рішення Великої Ради Руху для них має рекомендаційне значення, а рішення партій, членами яких вони є, – обов'язкові для виконання”⁴¹. Таке рішення, а згодом і дії керівників найвпливовішої опозиційної організації дезорієнтувало і членів низових осередків, і його прихильників серед виборців, тим більше, що на виборчій арені почали з'являтися нові політичні гравці, які теж розраховували на підтримку демократично зорієнтованого електорату.

В останні дні серпня і на початку вересня 1991 р. преса майже щодня повідомляла про висунення кандидатами на пост президента членів Народної Ради. Зокрема, Координаційна рада ПДВУ 30 серпня підтримала кандидатуру академік І. Юхновського, сесія національної Ради ДемПУ офіційно назвала своїм кандидатом у президенти голову Комісії з питань економічної реформи Володимира Пилипчука⁴². Незабаром претендентами стали Володимир Яворівський (висунений Союзом “Чорнобиль”), Леопольд Табурянський (від НПУ), Володимир Гриньов, а також відомі громадсько-політичні діячі Юрій Щербак (від ПЗУ), Олесь Бердник (від Української Духовної Республіки), Юрій Шухевич-Березинський (від Української міжпартійної асамблеї), Григорій Приходько (від Української національної партії) та інші представники демократичного середовища⁴³. Про повну незгодженість, неконтрольованість і спонтанність процесу висунення кандидатів від демократичних сил через роки зізнавався лідер парламентської опозиції. “Треба сказати, що для мене як голови Народної Ради”, – згадував І. Юхновський, – “було повною несподіванкою висунення В. Чорновола та інших людей з нашого табору. Тому ті люди, які були навколо мене сказали, що я також мушу балотуватися на президента”⁴⁴.

Реєстрація кандидатів відбувалася за умови підтримки їхніх кандидатур 100 тисячами підписів громадян України, які мали право голосу⁴⁵. Найшвидше справилися із цим завданням Л. Кравчук, В. Чорновіл та Л. Лук'яненко⁴⁶. У

⁴⁰ Цит. за: Гончарук Г. Народний Рух України... С. 125.

⁴¹ Чорновіл В. Народний Рух України (коротка соціально-політична та історична довідка). Народний Рух України місце в історії та політиці / В. Чорновіл. Київ, 1993. С. 11.

⁴² Парішкура К. Хто стане Президентом? // Голос України. 1991. 4 вересня.

⁴³ У Центральній виборчій комісії по виборах Президента України // Голос України. 1991. 3 вересня.

⁴⁴ “Леонід Кучма був мирним і гостинним чоловіком”. Інтерв'ю І. Юхновського 4 грудня 2006 // Режим доступу: <http://www.gpu-ua.info/index.php?> [17. 04. 2011].

⁴⁵ ЦДАВО, ф. 1, оп. 28, спр. 121, арк. 70.

⁴⁶ Там само. Арк. 100–101.

цьому не було нічого непередбачуваного, оскільки за цими кандидатами стояли або владні структури, або дієві громадсько-партійні організації. Несподівано з труднощами на етапі реєстрації зіткнувся І. Юхновський. Незважаючи на підтримку саме цього кандидата впливовими партійними силами (ПДВУ, ДемПУ, “Нова Україна”) та низкою чільних громадських-політичних і господарських діячів (наприклад, до групи підтримки входив Олесь Гончар, а серед довірених осіб був директор “Південмашу” – Леонід Кучма⁴⁷), у голови Народної Ради виникли серйозні проблеми зі збором 100 тис. підписів виборців⁴⁸. У цій ситуації низка громадських і політичних організацій, зокрема УРП, звернулася до громадян західних областей України із закликом допомогти І. Юхновському⁴⁹.

Завершив реєстраційний етап кампанії В. Гриньов, який позиціонував себе як незалежний кандидат, проте, не заперечував свою близькість до Демблоку⁵⁰. Наймолодший (46-річний) кандидат у президенти із Харкова представив достатні для реєстрації 102 тис. 282 підписів виборців⁵¹. З подібним результатом напередодні офіційно зареєструвався ще один член Народної Ради – Л. Табурянський. Таким чином, до закінчення реєстрації Центрвиборчком вручив посвідчення кандидатів у Президенти членам Народної Ради – В. Чорноволу, Л. Лук’яненку, І. Юхновському, Л. Табурянському і В. Гриньову, а також двом незалежним кандидатам – Л. Кравчуку та О. Ткаченку, хоча останній, на думку деяких спостерігачів, був представником колишніх партійно-державних структур⁵².

Після того, як на старті президентської кампанії опинилося п’ятірка політичних союзників, гостро постало питання тактики демократичних сил у боротьбі за президентський пост. Для всіх учасників перегонів було зрозумілим, що реально протистояти провладному висуванцю зможе лише узгоджений кандидат від опозиції, який опиратиметься на широку демократичну платформу. Однак, всупереч логіці передвиборчої боротьби, незважаючи на прогнози соціологів, які вказували на перевагу Л. Кравчука, демократи не створили ні єдиного передвиборчого блоку, ні консультативного центру для оцінки поточної ситуації чи врегулювання можливих виборчих колізій.

⁴⁷ Луканов Ю. Третій президент. Політичний портрет Леоніда Кучми / Ю. Луканов. Київ, 1996. С. 20.

⁴⁸ Незважаючи на потужне представництво ПДВУ і ДемПУ у парламенті й серйозний інтелектуальний ресурс, структурно ці партії перебувала у зародковому стані (кожна з них налічувала бл. 3 тис. членів) й не могли надати серйозної допомоги своєму кандидату в проведенні організаційно-пропагандистської роботи.

⁴⁹ Архів Української республіканської партії (далі – Архів УРП; Архівні матеріали знаходяться в Львівській обласній організації Української республіканської партії “Собор” і впорядковані автором), спр. 36, арк. 258.

⁴⁸ Виступ В. Гриньова під час балотування на посаду Голови Верховної Ради Української РСР 28 травня 1990. Перша сесія Верховної Ради УРСР 12 скликання // Бюлетень № 23. С. 39.

⁵⁰ Литвин В. Політична арена України. Дійові особи та виконавці / В. Литвин. Київ, 1994. С. 287.

⁵¹ ЦДАВО, ф. 1, оп. 28, спр. 126, арк. 71.

⁵² Заява ініціативної групи об’єднання “Демократичні реформи України” // Голос України. 1991. 5 вересня.

Одну з нечисленних спроб сформувати широку коаліцію центристських сил ініціювала група депутатів, серед яких були І. Юхновський та В. Гриньов. 3 вересня з’явилася відозва “Демократичні реформи України”, яку підписали народорадівці Ігор Юхновський, Олександр Ємець, Михайло Голубець, Володимир Гриньов, Володимир Крижанівський та інші, народні депутати Вадим Гетьман, Василь Євтухов і Леонід Кучма, письменник Олесь Гончар, а також заступник Голови Верховної Ради Іван Плющ. У зверненні наголошувалося про прагнення побудови “шляхом реформ незалежної, демократичної, правової української держави з ефективною ринковою економікою і соціальною захищеністю громадян”. Автори документу відкидали радянську модель соціалізму; виступали проти пропагування ідеї вищості класових чи партійних інтересів над загальнолюдськими; визнавали право українського народу на національний розвиток; засуджували організаторів русифікації, руйнівників української культури⁵³.

Заяву, яка містила елементи ліберальних і національно-демократичних підходів до вирішення суспільних проблем, можна було розглядати, якщо не як платформу для майбутнього кандидата, то принаймні, як привід до ширших консультацій щодо передвиборчої ситуації у демократичних колах. Однак, незважаючи на неодноразове декларування демократичними організаціями (зокрема НРУ⁵⁴) нагальної потреби в об’єднавчому процесі, це звернення не викликало зацікавлення реакції жодної політичної сили чи претендента. Натомість, один із лідерів республіканців Б. Горинь (голова ЛОО УРП) заявив, що вбачав у великій кількості демократичних кандидатів можливість ширшої агітаційно-пропагандистської роботи на підтримку населенням Акта⁵⁵.

“Політичні маневри” кандидатів від Народної Ради через неспроможність визначитися на користь одного з них, викликали нерозуміння серед виборців. Свою стурбованість таким перебігом виборчої кампанії висловлював до редакції рухівської газети читач Г. Зімін із Нікополя (серед десятків інших дописувачів), який писав: “Панове-демократи, якщо ви так будете вести вибори Президента, то партократи знову всіх одурять. Це говорить росіянин зі Сходу для того, щоб ви не боролися між собою, а поєднали всі демократичні сили і висунули від демократичного блоку одну кандидатуру [...]. Тоді на Сході виборцям буде легше зробити вибір”⁵⁶.

⁵⁴ Ухвала Центрального Проводу Народного Руху України про участь НРУ у виборах Президента України // Ухвали, заяви, звернення та інші документи Народного Руху України. Тернопіль, 1992. С. 11; Ухвала Центрального Проводу Народного Руху України // Там само. С. 15 та ін.

⁵⁵ Батенко Т. Опозиційна особистість: друга половина ХХ ст. Політичний портрет Богдана Гориня / Т. Батенко. Львів, 1997. С. 222.

⁵⁶ “Ваша думка”. Листи читачів // Народна газета. 1991. Жовтень.

Однак, Народна Рада у період очевидної кризи у середовищі опозиції, так і не спромоглася виробити єдиної виборчої платформи демократичних сил, ініціювати конкретні кроки по згуртуванню партнерів по блоку. Вже згодом І. Юхновський визнав власний прорахунок у ході президентської кампанії як лідера демократичних сил у парламенті. “Міг би сказати і зробити так, що був би єдиний кандидат. Але я цього чомусь тоді не зробив [...]. Не повів себе як лідер, який би мав прийняти вольове, жорстке рішення. В мене цього вміння не було [...]”, – згадував І. Юхновський⁵⁷.

Нездатність демократичних кандидатів до компромісних рішень на тлі постійних заяв лідера радикального крила Народної Ради С. Хмари, як от: “президентство в Україні є зараз абсолютно недоречне”, оскільки президентська кампанія “відвернула увагу від оновлення, від кадрових змін у державних структурах”⁵⁸, породжувало відчуття розгубленості та зневіри у частини виборців. Показові у цьому плані рядки із листа читачки К. Агеєвої з Каховки (Херсонська обл.) до однієї з республіканських газет, яка писала: “Сьогодні [...] о 8-й годині демократи агітували за В. Чорновола, о 9-ій – за Л. Лук’яненка, а о 12-ій – за В. Яворівського на посаду Президента України. Схаменіться! Висунення демократичними організаціями не одного, а кількох кандидатів у Президенти не є позитивним фактом, бо дає виграш в руки команди Кравчука. Це ж елементарно [...]”⁵⁹. Виборча тактика лідерів демократичного табору викликала глибоке розчарування у їхніх потенційних прихильників. Те, що демократами не було зроблено й спроби створити координаційну структуру ні на міжпартійному рівні, ні в рамках Народної Ради, невдовзі призвело до серйозних наслідків для демократичного руху загалом.

В активну фазу президентських виборів — ведення агітаційно-пропагандистських кампаній, вступило п’ятеро кандидатів-народорадівців. Свої погляди на майбутнє України як суверенної держави, шляхи подолання економічної кризи, реформування державного механізму й розбудову демократичного суспільства вони презентували і в офіційних виборчих програмах, і у ході передвиборчих зустрічей, прес-конференцій та інтерв’ю у засобах масової інформації.

Огляд політичних платформ кожного з демократичних кандидатів вимагає окремого ґрунтовного дослідження. Тому зупинимось на короткому співставленні основних положень офіційних програм претендентів⁶⁰, доповнюючи їх

⁵⁷ “Леонід Кучма був мирним і гостинним чоловіком”. Інтерв’ю І. Юхновського 4 грудня 2006 // www.gpu-ua.info/index.php? [17. 04. 2011].

⁵⁸ Інтерв’ю С. Хмари телеканалу “К 1”, 19 липня 2005 р. // Режим доступу: www.k.tv/announce/ 296 [23. 03. 2011].

⁵⁹ “Ваша думка”. Листи читачів // Народна газета. 1991. Жовтень.

⁶⁰ Див. Архів УРП, спр. 39, арк. 53, 56–57, 62, 64 (“Україна. Шлях до свободи” Основні принципи програми кандидата на пост Президента України В. Чорновола; “5 років достатньо, що Україна стала розвиненою європейською державою. Я знаю, як цього досягти”. Основні

матеріалами з публічних виступів кандидатів, а також співставляючи їх з ключовими тезами програм опонентів⁶¹.

Порівняльний зріз виборчих програм дає підстави стверджувати, що всі, без винятку, кандидати у президенти виступали за утвердження і розбудову незалежної Української держави, реформування системи органів державного управління й місцевого самоврядування, запровадження ринкової економіки, дотримання засад політичного плюралізму, збереження національного й міжконфесійного миру в республіці, налагодження рівноправних добросусідських відносин з усіма державами, сприяння національно-культурному розвитку всіх національностей України, державну підтримку національної освіти і науки тощо.

Аналіз програмних викладок найактивніших демократичних кандидатів щодо розв’язання головних суспільних проблем (в галузі економіки, державного будівництва, соціально-культурної проблематики тощо) свідчить, що вони не містили принципових протиріч. Більше того, між основними положеннями програм І. Юхновського, В. Чорновола і Л. Лук’яненка, з одного боку, та їхнього головного суперника Л. Кравчука, з іншого, не існувало антагоністичних розбіжностей. Інколи навіть складалося враження, що програми кандидатів були написані під своєрідну “політичну копірку”, оскільки містили приблизно однотипний набір політичних кліше у сфері суспільних трансформацій (наприклад, “соціально орієнтована ринкова економіка”, “відродження села”, “становлення реальної багатопартійності” тощо) й оперували практично ідентичним економіко-політичним інструментарієм їхньої реалізації (демонополізація, приватизація, лібералізація, демократизація тощо). Зокрема, В. Чорновіл єдину відмінність своєї програми від програмних викладок Л. Кравчука вбачав у тому, що “моїй програмі років тридцять, а його – три дні. Або три неділі”⁶². Отже, можна констатувати, що абсолютна більшість програмних засад цих чотирьох кандидатів ґрунтувалися на близьких ідейно-політичних принципах, а підходи до вирішення суспільних проблем різнилися (і то несуттєво!) тільки механізмами

положення програми кандидата в Президенти України Л. Лук’яненка; “Народ і Президент повинні розуміти один одного...”. Тези програми кандидата в Президента України І. Юхновського; “За суверенну, економічно міцну, незалежну демократичну Україну!”, Основні положення програми кандидата в Президенти України О. Ткаченка; Економічне чудо Володимира Гриньова. Основні положення програми кандидата в Президенти України // *Голос України*. 1991. 30 листопада; Програма кандидата у Президенти України Л. Табурянського // *Урядовий кур’єр*. Інформаційно-рекламний додаток “Орієнтир”. 1991. Листопад; “Нова Україна”. Програма кандидата у Президенти України Л. Кравчука // *Голос України*. 1991. 31 жовтня.

⁶¹ Детальний огляд програм учасників президентських виборів від Народної Ради див. у статті: *Підкова І.* Президентські вибори 1991 р.: порівняльний аналіз виборчих програм кандидатів – членів Народного Руху України // *Народний Рух України: місце в історії та політиці*. Матеріали VIII Всеукраїнської наукової конференції, присвяченій 20-річчю незалежності України. Одеса, 2011. С. 342–349.

⁶² *Дребот Н.* В’ячеслав Чорновіл на тлі доби українського відродження // *III Міжнародний науковий конгрес українських істориків “Українська історична наука на шляху творчого поступу”*. Збірник доповідей і повідомлень. Луцьк, 2007. С. 320.

та інструментарієм їхньої реалізації. Наприклад, такі тези передвиборчої програми Л. Кравчука як державна незалежність і цілісність України, самоврядність територій при визначальності ідеї соборності України, прямі вибори керівників територіально-адміністративних одиниць, професійний двопалатний парламент і сильна президентська влада, соціально орієнтована економіка на ринкових засадах, повністю, або в значній мірі, співпадали із програмними вимогами В. Чорновола та І. Юхновського; роздержавлення і приватизація власності, рівноправність всіх її форм, демонополізація економіки, її демілітаризація і конверсія, загальні принципи проведення аграрної реформи (безоплатна передача селянам землі у власність, підтримка виробника, пільги селянам тощо), захист іноземних інвестицій та інші – ці першочергові завдання майбутнього президента відображені у програмах всіх основних кандидатів (крім Олександра Ткаченка); намагання поєднати президентську форму правління й Ради як органи народовладдя відстежується в програмах і Л. Лук'яненка, І. Юхновського, Л. Кравчука. Питання вирішення соціальних та екологічних проблем України (соціальні гарантії та державна допомога малозабезпеченим групам населення, захист населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, відновлення рекреаційного потенціалу окремих регіонів – Донбасу, Придніпров'я, Карпат тощо) були присутні у програмних документах усіх кандидатів.

Певні розбіжності демонстрували кандидати у підходах до розв'язання питань державного устрою і національно-культурної політики, відношення до ядерної зброї та характеру майбутніх міждержавних відносин із колишніми радянськими республіками СРСР. Так, В. Чорновіл у сфері національно-культурної політики і державного устрою допускав запровадження статусу національно-культурних автономій для національних меншин (особливо акцентував на цьому під час зустрічей із виборцями південно-східних областей), однак, при цьому підкреслював, що “моя ідея федеративного устрою полягає лише в ширшому місцевому самоврядуванні з підпорядкуванням центру, центральному уряду [...]. Перехід до такого устрою зараз не на часі. Спершу слід збудувати міцну Українську державу”⁶³. Що ж до федералізації України, кандидат був категоричним: “Я відкидаю ті ідеї федерального устрою, що передбачають поділ України на окремі автономні республіки. Наша держава має бути єдиною, неподільною [...]"⁶⁴, хоча допускав, за певних умов, можливість відтворення національної кримсько-татарської автономії⁶⁵.

Незважаючи на заперечення В. Чорноволом, на цьому історичному етапі, ідеї федералізації України, його найсерйозніший опонент із демтабору Л. Лук'яненко піддав різкій критиці погляди рухівського кандидата. Голова УРП

⁶³ Чорновіл В. “Компартія фактично існує” // Літературна Україна. 1991. 19 вересня.

⁶⁴ Воротнюк Г. “Я не програю ці вибори...” // Голос України. 1991. 22 жовтня.

⁶⁵ “Не хочу бути злим пророком...”. Інтерв'ю з В. Чорноволом // Народна газета. 1991. Вересень.

відзначав, що він чи не єдиний з кандидатів виступає проти федеративного устрою України – за неподільну демократичну соборну державу⁶⁶. Подібне твердження не відповідало дійсності, оскільки серед усіх кандидатів тільки В. Гриньов заявив про доцільність реформування державного устрою на засадах федерації⁶⁷. Всі інші кандидати допускали існування різних форм місцевого самоврядування, при збереженні унітарної держави. Так, І. Юхновський не піддавав сумніву соборність України, але пропонував запровадити широке регіональне (крайове) самоврядування⁶⁸. “Я прибічник розумної децентралізації [...]. Свобода людей і свобода націй є та необхідна умова, щоб коефіцієнт корисної дії у держави був максимальним”, – заявляв він⁶⁹. Не торкалися цієї проблеми у своїх програмних викладках Л. Табурянський⁷⁰ та О. Ткаченко⁷¹. Головний опонент демократичних кандидатів Л. Кравчук, підкресливши визначальність ідеї соборності та цілісності України, представив концепцію створення самоврядно-територіальних одиниць (самоврядних територій) зі своїми органами управління, функції яких мали виконувати “місцеві Ради в їх нинішньому складі”⁷². Що ж до проблеми державного устрою України, Л. Кравчук був гранично категоричним: “Я виступав, виступаю і виступатиму проти федерального устрою. Той, хто сьогодні за федеральний устрій, той за розшматування України, які б цілі він не переслідував, а цього ми допустити не можемо, не маємо права”⁷³.

У сфері зовнішньої політики кандидати-народорадівці висловлювали прихильність до збереження дружніх взаємовигідних відносин зі всіма державами на терені колишнього СРСР, активну участь України у творенні загальноєвропейської політики миру і співробітництва, приєднання України до основних міжнародних договорів, декларували готовність визнати існуючі кордони.

Невиразною залишалась позиція кандидатів-опозиціонерів щодо ядерної зброї на території України, і це у той час, коли уряди західних держав найпершою передумовою майбутньої співпраці з незалежною Україною ставили питання нерозповсюдження ядерних арсеналів⁷⁴. В. Чорновіл розглядав ядерний потенціал

⁶⁶ Доценко Ю. Вийшов на майдан // Голос України. 1991. 28 листопада.

⁶⁷ “Економічне чудо” Володимира Гриньова. Основні положення програми кандидата в Президенти України // Голос України. 1991. 30 листопада.

⁶⁸ “Вихід з кризи”. Програма кандидата в Президенти України І. Юхновського // Голос України. 1991. 27 листопада.

⁶⁹ Юхновський І. “Цей уряд на самостійність не розрахований” // Літературна Україна. 1991. 3 жовтня.

⁷⁰ Табурянський Л. “До влади придуть ті, хто спроможний піднести економіку і добробут кожного” // Голос України. 1991. 23 листопада.

⁷¹ Архів УРП, спр. 39, арк. 53.

⁷² “Нова Україна”. Програма кандидата у Президенти України Л. Кравчука // Голос України. 1991. 31 жовтня.

⁷³ Кравчук Л. “Народ доріс до незалежності...” // Голос України. 1991. 12 листопада.

⁷⁴ Геншер Г.-Д. “Я радий візитові на Україну” // Голос України. 1991. 19 жовтня; Очима зарубіжних колег // Голос України. 1991. 6 листопада.

як своєрідний стимул того, щоб Україну “скоріше визнавали як державу [...]”⁷⁵. Співзвучну позицію займав і Л. Лук’яненко, який пропагував ідею т.зв. поетапного перетворення України на без’ядерну зону. “Ми прагнемо її (атомної зброї – *І. П.*) знищення згідно з Декларацією. Але українська дипломатія повинна вести переговори про паралельне ядерне роззброєння і Росії, і інших ядерних держав”, – заявляв лідер республіканців на зустрічах із виборцями⁷⁶. Не поспішати із вивезенням ядерної зброї з України радив і В. Гриньов, однак, цей політик умотивовував таке рішення перспективою створення спільної стратегічної оборони колишніх республік СРСР⁷⁷. Подібні висловлювання з великою насторогою сприймалися на Заході й давали привід для широкої інтерпретації позиції цих кандидатів їхнім головним опонентом.

Основний ж суперник кандидатів-народорадівців Л. Кравчук питання ядерного роззброєння зробив наріжним каменем майбутньої зовнішньополітичної лінії України, відкидаючи всі двозначності у трактуванні своєї позиції: “Україна має намір стати без’ядерною державою”, – заявив Л. Кравчук в інтерв’ю телекомпанії Сі-Ен-Ен у перший день виборчої кампанії, – “Україна не бажає, щоб на карті світу з’явилося ще кілька ядерних держав”⁷⁸. Така позиція Голови парламенту щодо атомних арсеналів, а також його повідомлення про намір України приєднатися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, закріплювало за Л. Кравчуком у світовому співтоваристві образ послідовного і передбачуваного політика⁷⁹.

Якщо політичні погляди претендентів від Народної Ради з більшості питань співпадали, то ще один представник демократичного табору – В. Гриньов з низки проблем мав діаметрально протилежну позицію, ніж його колеги. У ході кампанії він заявив про себе як про прихильника “третього шляху” розвитку України – між національною і соціалістичною тенденціями. У його програмі зазначалося: “Загальним для обох тенденцій є перебільшення значення, яке надається питанням державності поза зв’язком з її цілями і завданнями. Загальним є і те, що обидві приведуть Україну до безвиході. Вибратися з неї ми зможемо лише йдучи шляхом, неодноразово перевіреним і випробуваним іншими країнами [...]”⁸⁰. Віце-спікер парламенту виступав за негайну перебудову стосунків між Києвом і регіонами на принципах федеративності. “Я розумію, що ця ідея сприймається багатьма дуже погано, за нею вони бачать спробу розколу України, а я – єдиний спосіб створити стабільну Україну”, –

⁷⁵ Луканов Ю. Президентські вибори у дзеркалі преси // Народна газета. 1991. Жовтень.

⁷⁶ Третій кандидат партійний // Голос України. 1991. 19 жовтня.

⁷⁷ Петрів В. Незалежність потребує підтримки народу // Голос України. 1991. 12 вересня.

⁷⁸ Інтерв’ю Л. Кравчука телекомпанії Сі-Ен-Ен // Голос України. 1991. 12 вересня.

⁷⁹ Виступ Голови Верховної Ради України Л. Кравчука на 46-й сесії Генеральної Асамблеї ООН // Голос України. 1991. 2 жовтня.

⁸⁰ “Економічне чудо” Володимира Гриньова. Основні положення програми кандидата в Президенти України // Голос України. 1991. 5 листопада.

проголошував претендент⁸¹. Дисонувала з позицією всіх кандидатів й концепція В. Гриньова щодо майбутніх відносин на терені колишнього СРСР, оскільки він відстоював ідею “гнучкої форми” військово-політичного союзу України, Росії та Білорусі.

Кандидат від радикального крила Народної Ради Л. Табурянський практично не вів передвиборчої кампанії, за що отримав від журналістів прізвисько “Великий Мовчальник”. Зокрема, першу свою прес-конференцію він дав за 9 днів до дня виборів, а інформаційно-агітаційні поїздки не здійснював узагалі. “Це моя тактика ведення боротьби. Я вважаю, що не словами треба агітувати за свої програми, а справами [...]. Ото й уся тактика і програма”, – заявляв Л. Табурянський. Майбутнє стабільного економічного розвитку кандидат вбачав у швидкому проведенні радикальних реформ, попереджав про їх болісність і застерігав, що їх неефективне і несправедливе втілення призведе тільки до поглиблення соціальної нерівності у суспільстві. “Втратимо час у приватизації – станемо такими рабами нових власників, що всім рабам раби”⁸², – таким було основне гасло концепції роздержавлення і приватизації Л. Табурянського. Пункти його програми, в основному, стосувалися соціально-економічних проблем, та познайомитися з ними загальноукраїнській аудиторії було проблематично, оскільки перше і єдине інтерв’ю з цим претендентом було опубліковано лише за кілька днів до виборів.

Низка важливих політичних проблем, навколо яких у суспільстві точилися гострі дискусії, отримали в офіційних програмах кандидатів поверхове, формальне висвітлення, але уникнути їх деталізації під час зустрічей із журналістами, або виборцями кандидатам не вдалося. Ці питання стосувалися, зокрема, регіональної мовної політики (у першу чергу, статусу російської мови), ставлення до членів забороненої Компартії та можливого люстраційного процесу, відносин між Центром, який ще надіявся відновити свій контроль над ситуацією, та колишніми союзними республіками, автономного статусу Криму й низки інших регіонів тощо.

Протягом всієї виборчої кампанії однією з головних “больових точок” залишалася проблема мовної політики у державі, яку, проте, не підіймав в офіційних програмах жоден із кандидатів. Ця непроста для українського суспільства тема постійно дискутувалася на зустрічах із виборцями (особливо на Сході і Півдні республіки), котрих особливо цікавили питання статусу російської мови і мовного режиму в державних й освітніх установах. Кардинальна зміна політичної ситуації в країні зумовила й зміну акцентів у суспільних поглядах на мовно-культурні питання. Зокрема, якщо під час парламентських виборів 1990 р. для виборців, особливо на Заході республіки, важливим було подолання

⁸¹ Гриньов В. “Перший Президент має “згоріти” // Голос України. 1991. 5 листопада.

⁸² “Не обдурити б народ”. Нотатки з прес-конференцій В. Чорновола й Л. Табурянського 20–21 листопада // Голос України. 1991. 23 листопада.

“мовного Чорнобиля” через розширення сфери функціонування української мови, то тепер питання постало в іншій площині – частина населення очікувала гарантій вільного функціонування російської мови й недопущення адміністративної українізації. Про особливу увагу мешканців східних областей республіки до мовно-культурних питань свідчили соціологічні опитування. Наприклад, серед опитаних луганчан 34 % виступали за двомовність, і ще 33 % вважали, що всі мовні питання повинні вирішуватися за регіональним принципом⁸³. Тож, володіючи подібною статистикою, кандидати-народорадівці у публічних виступах намагалися виходити з реалій мовної ситуації у республіці. Якщо Л. Лук’яненко у цьому питанні керувався програмою його партії (УРП вимагала неухильного дотримання виконання Закону про мови⁸⁴), то, на думку В. Чорновола, майбутній земельний устрій України передбачав, що “землі можуть самі визначати принципи свого внутрішнього життя, мову тощо”⁸⁵. Голова Народної Ради І. Юхновський допускав використання у деяких регіонах російської мови поряд із державною і заявляв: “Якщо в деяких областях зараз будуть дві мови – і українська, й російська, – немає в тому ніякої біди. Якщо в Криму додасться й третя, татарська, це теж буде правильно”⁸⁶. В. Гриньов дотримувався концепції своєрідного мовного “триалізму” на Кримському півострові, тобто рівноправного функціонування української, російської, кримсько-татарської мов, а щодо всієї України, то цей кандидат ще з часів “спікеріади” 1990 р. небезпідставно вважався прихильником двомовності⁸⁷. Як один із варіантів демократичного підходу до удосконалення національних відносин в Україні всі основні кандидати (крім прихильника федералізації В. Гриньова) допускали запровадження культурно-національних автономій (у вигляді національно-культурних районів, національно-територіальних округів тощо). Назагал, як і весь український політикум, претенденти на президентську посаду максимально виважено ставилися до національних проблем, особливо напередодні референдуму 1 грудня. Відзначимо хоча б такий незначний, але промовистий факт – найпопулярніші борці за українську національну державність Л. Лук’яненко й В. Чорновіл у своїх програмах жодного разу (!) не звернулися до своїх виборців за мовно-етнічною ознакою – “український народ” чи “українці”, а застосовували виключно політичні терміни – “громадяни України”, “населення України”, “народ України”, ймовірно, упереджуючи можливі звинувачення у націоналістичних устремліннях. Колишній ж головний ідеолог Компартії Л. Кравчук, якому подібні закиди не загрожували,

⁸³ Революція на Луганщині непопулярна // *Голос України*. 1991. 7 листопада.

⁸⁴ Програма дій Української республіканської партії // *Республіканець*. 1991. Ч. 2. С. 18.

⁸⁵ “Не обдурити б народ”. Нотатки з прес-конференцій В. Чорновола й Л. Табурянського 20–21 листопада // *Голос України*. 1991. 23 листопада.

⁸⁶ *Юхновський І.* “Цей уряд на самостійність не розрахований” // *Літературна Україна*. 1991. 3 жовтня.

⁸⁷ “Економічне чудо” Володимира Гриньова. Основні положення програми кандидата в Президенти України // *Голос України*. 1991. 5 листопада.

оперував у своїй програмі такими визначеннями як “українська нація”, “український народ”, “українці”⁸⁸, а торкаючись мовного питання, підкреслював, що він не проти двомовності тих регіонів, де компактно проживає конкретна національність⁸⁹.

Дражливе для частини українського суспільства питання про ставлення до комуністів і можливість політичної люстрації у жодній із офіційних програм кандидатів-демократів не розглядалося. У своїх виступах на питанні майбутнього Компартії України та її членів акцентували тільки двоє кандидатів – Л. Лук’яненко і В. Чорновіл. Лідер республіканців на прес-конференції на Харківщині заявив, що у випадку перемоги на виборах він “проведе останній, і сподіваюсь, успішний наступ на партію – вбачаю в цьому головне завдання майбутнього Президента України”⁹⁰. Одночасно, Л. Лук’яненко на передвиборчих зустрічах вказував на неприпустимість переслідування політичних опонентів, і, у випадку обрання його президентом він довершить “демократичне зміщення партократів, в результаті якого жоден комуніст не потрапить до тюрми [...]”⁹¹. Колишній політ’язень Л. Лук’яненко розцінював як неприйнятний для України приклад радикальної декомунізаційної політики президента Грузії З. Гамсахурдія. Подібну позицію щодо комуністичної спадщини в Україні займав і В. Чорновіл. Рухівський кандидат зазначав, що Компартія зберігає свій вплив у суспільстві через т.зв. незалежні друковані видання, які й далі дотримуються колишньої ідеологічної спрямованості, через контроль над тисячами підприємств, на яких сконцентрувалися фінансові фонди колишньої КПУ, й формально заборонені, а фактично існуючі партійні структури⁹². Тож, на його думку, тотальна декомунізація всіх владних і господарських структур є першочерговим завданням. “Зараз у нас відбувається ліквідація діяльності компартії [...]”, – парирував В. Чорновіл гострі звинувачення у переслідуваннях комуністів на Львівщині, – “Рядових комуністів ніяким чином переслідувати не будемо. А злочинців законним порядком садовитимемо на лаву підсудних”⁹³. Очевидно, така тональність заяв кандидата не могла не насторожувати тих 24 % громадян⁹⁴, що виступали проти заборони Компартії (з них – члени Компартії склали тільки 6 %); противників “жорсткої” лінії проти колишніх комуністів, хай навіть і партноменклатури, могло бути ще більше. Недаремно лідер НРУ І. Драч закликав до толерантності задля підтримання громадянського

⁸⁸ “Нова Україна”. Програма кандидата у Президенти України Л. Кравчука // *Голос України*. 1991. 31 жовтня.

⁸⁹ *Доценко Ю.* Ніякого центру над союзами // *Голос України*. 1991. 14 листопада.

⁹⁰ Лук’яненко Л. “Я проведу останній, і сподіваюсь, успішний наступ” // *Голос України*. 1991. 28 листопада.

⁹¹ Лук’яненко Л. “Я стану президентом” // *Голос України*. 1991. 23 жовтня.

⁹² *Чорновіл В.* “Компартія фактично існує” // *Літературна Україна*. 1991. 19 вересня.

⁹³ Прапор волі – у парламенті // *Літературна Україна*. 1991. 29 серпня.

⁹⁴ *Оссовський В.* Як оцінили путч наші громадяни? // *Голос України*. 1991. 27 вересня.

миру в суспільстві: “Тоталітарна система розпадається, й треба мудро, тактовно ставитися до всіх її кращих, розумніших сил. Не слід навмисне створювати собі ворогів [...]”⁹⁵.

Питання нового Союзного договору і майбутнього Союзу після серпневого путчу і проголошення незалежності України вже не становило політичної дилеми для більшості її громадян. І хоч у публічних заявах кандидати-демократи неодноразово висловлювали стурбованість щодо результатів майбутнього референдуму⁹⁶, всі соціологічні опитування того часу свідчили – статус України як незалежної держави готова підтримати більшість населення у всіх регіонах України⁹⁷ (можливо, за винятком Криму⁹⁸). Залишалось, однак, відкритим питання, про форму і ступінь майбутньої співпраці з незалежними державами пострадянського простору. Позиція Л. Лук’яненка і В. Чорновола щодо перспектив укладення Союзного договору і створення Співдружності колишніх республік у будь-якому вигляді була однозначною й безкомпромісною – жодних політичних чи економічних стосунків на багатосторонній основі за участю московського Центру. Зокрема, В. Чорновіл категорично висловлювався проти т.зв. єдиного економічного простору у межах колишнього СРСР⁹⁹.

Поміркованішу позицію займав І. Юхновський, оскільки в його команді були директори великих заводів, для яких економічна співпраця з підприємствами-партнерами з інших республік СРСР мала важливе значення. То ж голова Народної Ради висловлювався за збереження єдиного економічного простору з колишніми республіками, принаймні на перехідний період, й формування спільного консультативно-координаційного органу – Міждержавного координаційного економічного комітету. В. Гриньов теж був прибічником ідеї формування єдиного економічного простору на терені колишнього Союзу (збереження в обігу карбованця, узгодження з Центром емісійної політики, заходів з лібералізації цін, приватизації тощо) й розбудову політичного союзу України, Росії та Білорусі¹⁰⁰.

⁹⁵ Драч І. “Повернутися до тюрми – неможливо” // Літературна Україна. 1991. 12 вересня.

⁹⁶ Див. висловлювання з цього приводу І. Драча (Інтерв’ю з І. Драчем // Режим доступу: www.dialogs.org.ua/issue-full [17. 03. 2011]). І. Драч: “Зізнаюся, спершу я не підтримував ідею референдуму” // Україна молода. 2006. 1 грудня), В. Чорновола (“Не хочу бути злим пророком...”. Інтерв’ю з В. Чорноволом // Народна газета. 1991. Вересень), В. Яворівського (*Яворівський В.* “Треба йти” // Голос України. 1991. 12 жовтня) та інші

⁹⁷ У жовтні 1991 р., за даними групи соціологічних досліджень при Секретаріаті Верховної Ради, за підтвердження Акта проголошення незалежності України готові були висловитися 84,35 % тих громадян, які хто мав намір взяти участь в референдумі // *Оссовський В.* До референдуму залишилося 17 діб // Голос України. 1991. 13 листопада.

⁹⁸ У вересні 1991 р., за даними ВЦВГД Севастопольської філії Радянської соціологічної асоціації АН СРСР, за підтвердження Акта державної незалежності України висловлювалися 41,3 % жителів Севастополя (“проти” – 30,0 %), 42,7 % мешканців Севастополя (“проти” – 34,3 %, решта “байдуже”, або “не визначилися”); у Ялті – “за” – 33,3 % (“проти” – 20,0 %); у селах – “за” – 37,1 % (“проти” – 22,2 %) // Народна газета. 1991. Жовтень.

⁹⁹ Монченко Ф. Незалежній Україні – гідного лідера // Народна газета. 1991. Жовтень.

¹⁰⁰ Гриньов В. “Перший Президент має “згоріти” // Голос України. 1991. 5 листопада.

Не деталізував своєї позиції з цієї проблеми Л. Табурянський, обмежуючись загальними висловлюваннями про необхідність співпраці. Невизначену позицію займав і О. Ткаченко. В одному інтерв'ю щодо перспектив укладення Союзного договору він заявив, що “договору взагалі не повинно бути, бо Союзу як такого практично не існує [...]”¹⁰¹, а в через два дні вже твердив, що “зовсім не виключає підписання Союзного договору”, оскільки з біди, в яку колишні республіки потрапили, потрібно вибиратися всім разом¹⁰².

Л. Кравчук схилився до збереження єдиного і економічного, і інформаційного простору колишніх республік. У рамки цієї політичної конструкції вкладалося й підписання ним Договору про Економічне співтовариство, і його висловлювання на засіданні Держради у Москві (жовтень 1991 р.) про намір України брати участь у реалізації й фінансуванні спільних програм у галузі космічних досліджень, стратегічної оборони, екології, ядерної зброї та ще двох-трьох видів головних напрямків діяльності¹⁰³. Однак, рішучі застереження Л. Кравчука щодо утворення будь-яких структур “навіть з найменшим натяком, на центральні органи”, та його заяви про те, що Україна не підпише “ніякої угоди, коли за нею стоятимуть центральні органи будь-якого обсягу”¹⁰⁴, – свідчили про усвідомлення цим кандидатом необхідності формування стосунків на пострадянському просторі на принципово нових засадах¹⁰⁵.

У виборчих маніфестах претендентів була озвучена проблема, якій усі, без винятку, кандидати приділяли постійну увагу від першого дня президентських перегонів. Визначаючи стратегічні пріоритети своєї кампанії, претенденти у виступах у ЗМІ, промовах на мітингах і зборах постійно підкреслювали, що ні на хвилину не можна упустити найважливішу мету – домогтися схвалення на всеукраїнському референдумі 1 грудня Акта державної незалежності України. Одночасно і пересічні громадяни України, і осередки політичних партій закликали кандидатів від демократичних сил досягти єдності й “зосередити пропагандистську й агітаційну роботу за незалежну Україну для проведення референдуму, особливо на Сході і Півдні України, що є може більш важливою акцією, ніж саме обрання Президента України”¹⁰⁶. Схильність до такого трактування поточного моменту виказували й кандидати від демократичних

¹⁰¹ Ткаченко О. “Я сповідаю марксизм...” // Голос України. 1991. 5 листопада.

¹⁰² Пілат О. “Дружба народів” дає прибутки // Голос України. 1991. 7 листопада.

¹⁰³ Сканя В. До зірок – через земні проблеми // Голос України. 1991. 15 жовтня.

¹⁰⁴ Кравчук Л. “Народ доріс до незалежності” // Голос України. 1991. 12 листопада.

¹⁰⁵ Подібна політична лінія отримала схвальну оцінку окремих груп виборців, особливо у східних і південних областях України. Саме у цьому регіоні значна частина населення і регіональної еліти, передусім господарської, підтримувала збереження тісних економічних відносин із колишніми радянськими республіками. Так, наприклад, за економічний союз при політичній незалежності України виступало 52 % луганчан, а ще 24 % опитаних – за єдину з іншими республіками державу. Див. Революція на Луганщині непопулярна // Голос України. 1991. 7 листопада.

¹⁰⁶ Павлів І. Хто поступиться? // Голос України. 1991. 18 жовтня.

сил. Так, І. Юхновський підкреслював: “З однієї сторони вона (президентська кампанія – І. П.) мала вибрати президента, з іншого боку вона мала привести суспільство до підтримки референдуму щодо незалежності. Референдум і його результати були важливішими, ніж вибори президента”¹⁰⁷. Така налаштованість чільних претендентів на президентський пост, з одного боку, відображала переважаючі тогочасні настрої в українському суспільстві, в якому загальнонаціональна ідея здобуття державної незалежності домінувала над політичними пріоритетами окремих політичних сил, з іншого, – програмувала громадян на вторинність суспільної значимості результатів президентських виборів, очевидно, з відповідними наслідками для демократичних кандидатів.

Одним із головних принципів демократичної виборчої кампанії є забезпечення рівних можливостей доступу учасників виборчого процесу до засобів масової інформації, що і є гарантією отримання виборцями максимально повної, неупередженої інформації й формування їх свідомої позиції при голосуванні. У ході президентських виборів 1991 р. результати опитувань громадської думки фіксували, що на середині виборчої дистанції від 20–43 %(!) виборців ще не знали за кого віддадуть свій голос¹⁰⁸. Кількість респондентів, які не змогли визначитися зі своїми політичними уподобаннями, свідчила про відсутність чітких ідеологічних орієнтирів у значної частини виборців, тож ефективна інформаційна кампанія могла суттєво вплинути на остаточний результат.

Порівняльний аналіз матеріалів, присвячених виборам у всеукраїнських періодичних виданнях, які були головними джерелами інформації про кандидатів та їх програми (наприклад, у Херсоні для половини виборців¹⁰⁹), свідчить, що опозиційні претенденти, на відміну від провладного кандидата мали обмежені можливості для агітаційної роботи серед населення¹¹⁰. Так, у “Голосі України” (тираж 156 тис. прим.) упродовж виборчої кампанії інформація про Л. Кравчука (інтерв’ю, звіти про прес-конференції, відвідування регіону тощо) на передовицях зустрічається 79 (!) разів, про І. Юхновського – 7, В. Чорновола – 11, Л. Лук’яненка – 7, В. Гриньова – 11, Л. Табурянського – 2, О. Ткаченка — 7 (із них 3 негативні згадки із критикою основних тез його програми кореспондентами газети, чого не допускалося стосовно програм жодного іншого кандидата)¹¹¹.

¹⁰⁷ “Леонід Кучма був мирним і гостинним чоловіком”. Інтерв’ю І. Юхновського 4 грудня 2006 // Режим доступу: www.gpu-ua.info/index.php? [11. 02. 2011].

¹⁰⁸ *Оссовський В.* До референдуму залишилося 17 днів // *Голос України*. 1991. 13 листопада; *Павленко С.* Симптоми байдужості // *Голос України*. 1991. 24 жовтня; *Черніга Р.* За кого голосуватиме Полісся // *Народна газета*. 1991. Жовтень.

¹⁰⁹ *Коробов В.* За кого голосуватимуть у Херсоні? // *Голос України*. 1991. 26 листопада.

¹¹⁰ Висновки зроблено на основі аналізу газет “Голос України”, “Демократична Україна” – колишня “Радянська Україна” і “Літературна Україна”, наймасовіших і найпопулярніших видань у досліджуваній період.

¹¹¹ *Хаустов Г.* “Чи треба бігти марафон” // *Голос України*. 1991. 13 листопада; *Усікова А.* Втрачені ілюзії // *Голос України*. 14 листопада; *Василяшко М.* Голосуємо за валянки? // *Голос України*. 1991. 19 листопада.

Приблизно така ж дискримінаційна ситуація спостерігалась і з популяризацією програм і виборчих заходів демократичних кандидатів на республіканському телебаченні та радіо. Висвітленню кампанії якого кандидата присвячувалася “левова частка” ефірного часу можна сьогодні лише здогадуватись, але те, що депутати-народорадівці (зокрема, І. Заєць, В. Філенко та інші) неодноразово заявляли свій протест з приводу такого стану справ, говорить вже само за себе¹¹².

І тут постає питання про використання у ході передвиборчої кампанії т.зв. адмінресурсу та оцінки його впливу на результати виборів. Президентська кампанія стартувала, коли ще дуже свіжими у пам’яті виборців залишались події парламентських виборів 1990 р., на яких влада використала всі доступні засоби для перемоги провладних кандидатів — від протидії у їх реєстрації і перешкод у веденні агітаційної роботи до силового тиску із залученням правоохоронних органів. Після заборони Компартії України у системі владних органів спостерігалася певна розбалансованість. “Партія влади”, яка тільки почала складатися на позаідеологічній основі, була слабкою й до певної міри перебувала у невизначеності, а її рядові представники (ще й навчені досвідом перших післяпутчівських місяців) вже не схильні були діяти так безоглядно в інтересах кандидата від влади. У цій ситуації системне використання владних органів задля забезпечення перемоги одного з кандидатів було неможливим, тим більше, що демократичні сили самі вже становили частину цієї влади й мали певні ресурси для контролю за її діяльністю. Тож влада спробувала застосувати своєрідну “м’яку форму” адмінресурсу для підтримки свого кандидата. У ході виборчої кампанії демократичні кандидати неодноразово звертали увагу ЦВК на інформаційну блокаду кандидатів-демократів¹¹³, спроби дискредитувати опонентів в офіційних друкованих виданнях (те, що тепер називають “чорний *PR*”¹¹⁴), перешкоджання діяльності активістів і членів команд опозиційних кандидатів (навіть із застосуванням фізичної сили¹¹⁵), залучення нез’ясованих (можливо незаконних) джерел фінансування виборчих штабів провладного кандидата (тільки офіційний республіканський штаб Л. Кравчука у складі відомих правознавців, політологів, філософів, соціологів тощо офіційно налічував близько 100 осіб)¹¹⁶. І хоч можна погодитися з думкою голови Народної Ради І. Юхновського про те, що президентські перегони 1991 р. були

¹¹² Тузлук В. Не втратити шанс // Голос України. 1991. 28 листопада.

¹¹³ Відкритий лист Голові Української державної телерадіокомпанії М. Ф. Охмакевичу групи народних депутатів (Я. Кендзьор, Г. Алтунян, О. Сугоняко, Л. Танюк) // Народна газета. 1991. 17–24 листопада.

¹¹⁴ Див., зокрема: Стасенко М. Соромно за земляків // Голос України. 1991. 30 листопада; Струхова Н. Одних і хороших задумів мало // Голос України. 1991. 30 листопада; Костенко Ю. “Мене дивує в людях жадоба влади” // Політика. 2007. 29 березня – 4 квітня. С. 3.

¹¹⁵ Див.: УРП-інформ. Листівки не сподобались // Голос України. 1991. 28 листопада.

¹¹⁶ Михальченко Н., Андурущенко В. Беловежье. Л. Кравчук. Украина 1991–1995 / Н. Михальченко, В. Андурущенко. Киев, 1996. С. 80.

найчистішими і найчеснішими з усіх коли-небудь проведених в Україні¹¹⁷, все ж до демократичних стандартів і цій виборчій кампанії було далеко. Судячи з наведених фактів, провладний кандидат мав істотні переваги над своїми конкурентами, що, назагал, вписувалося у теорію виборчої практики у посттоталітарних суспільствах*.

Очевидно, що інформаційні, організаційні та й інтелектуальні ресурси демократичних кандидатів були набагато скромніші. Так, В. Гриньов заявив, що не створював комітетів для ведення президентської кампанії, а допомогу в організаційних заходах йому надавали громадські структури¹¹⁸. Кандидат І. Юхновський міг розраховувати лише на серйозну підтримку в інтелектуально-інформаційному плані. Цього претендента, який послідовно відстоював центристські позиції в демократичному русі, підтримало новостворене громадське об'єднання "Нова Україна" і центристські партії (ПДВУ і ДемПУ¹¹⁹), а також велика група колег-депутатів із Народної Ради¹²⁰. Однак, єдиної організаційної структури, яка б працювала на перемогу І. Юхновського, створено не було, що й позначилося на остаточних результатах виборів. У кращому становищі перебували Л. Лук'яненко і В. Чорновіл, які у своїй боротьбі опиралися на структури, відповідно, УРП і Руху. Проте і вони усвідомлювали, що реально протиставити щось провладному кандидатуві буде надзвичайно складно. З цього приводу В. Чорновіл слушно зазначав: "Маємо справу з ейфорією: ось, мовляв стала можливою багатопартійна боротьба, як в демократичному світі [...]. А насправді в Україні є лише ембріони майбутніх демократичних партій. Хіба ці організаційні структури, спроможні "потягнути виборчу кампанію?"¹²¹. Ці висловлювання рухівського кандидата зайвий раз підтверджували тезу – розрізаних зусиль демократичних організацій буде замало для протиставлення інформаційному тиску команди Л. Кравчука. За цих умов єдиним тактичним кроком, який зберігав демократичним кандидатам шанс на продовження боротьби у другому турі виборів, було висунення узгодженого кандидата від опозиції. Проте, жоден із демократичних кандидатів не зняв своєї кандидатури,

¹¹⁷ "Леонід Кучма був мирним і гостинним чоловіком". Інтерв'ю І. Юхновського 4 грудня 2006 // Режим доступу: [//www.gpu-ua.info/index.php](http://www.gpu-ua.info/index.php)? [17. 04. 2011].

* Політолог В. Бебик, аналізуючи можливості політичного лідера, який перебуває при владі на початковій стадії становлення демократичних інститутів суспільства, вказуючи на його здатність маніпулювати виконавчою, законодавчою і судовою владою, контролювати виборчі комісії і ЗМІ, мати набагато більше прихованих матеріальних і фінансових ресурсів для передвиборного змагання // *Бебик В.* Як стати популярним, перемогти на виборах і утриматися на політичному Олімпі: Соціальна психологія і технологія політичної боротьби / В. Бебик. Київ, 1993. С. 103.

¹¹⁸ *Гриньов В.* "Перший Президент має "згоріти" // *Голос України*. 1991. 5 листопада.

¹¹⁹ Типологія політичних партій наводжу за статтею Гараня О. Багатопартійність на Україні: Формування, проблеми, перспективи // *Україна багатопартійна*. Програмні документи нових партій. Київ, 1991. С. 23.

¹²⁰ Звернення депутатів Верховної Ради до українського народу // *Голос України*. 1991. 13 листопада.

¹²¹ *Чорновіл В.* "Компартія фактично існує" // *Літературна Україна*. 1991. 19 вересня.

і ні претенденти, ні їх виборчі команди не могли знайти прийнятних рішень для згуртування зусиль. Гіркою іронією і політичною прозорливістю сповнені слова, сказані В. Чорноволом напередодні виборів: “А наші демократи, чи радше групи підтримки вже одне одного поборюють [...]. Ідуть взаємні звинувачення. Велика малоросійська комедія може статися з цих виборів [...]”¹²².

Розділилися у своїх виборчих симпатіях і члени Народної Ради, що сигналізувало про політичний розкол у цій структурі. Майже половина народодорадівців підтримала свого лідера – І. Юхновського, інші – розпорошили симпатії між усіма претендентами, і не тільки з демократичного блоку. Деякі народодорадівці ще до початку президентської кампанії висловлювалися на користь Л. Кравчука як майбутнього президента. Так, у ході “круглого столу” щодо політичної ситуації у республіці Михайло Швайка, один із чільних економістів зі складу Народної Ради, на питання про перспективи президентської влади в Україні розмірковував: “Хто б зараз міг би ним (президентом – І. П.) стати? Можливо, Леонід Кравчук? Його кандидатуру я особисто буду підтримувати”¹²³. Однозначно, виборчих “дивідендів” Л. Кравчуку додав і один із неформальних лідерів Народної Ради Д. Павличко, котрий не міг не розуміти, що будь-яка форма активної співпраці із цим кандидатом у період виборчої кампанії може розглядатися виборцями як схвалення його політичної лінії. Як же по-іншому можна розцінити виступ Д. Павличка із зверненням від імені Голови парламенту до учасників Всеукраїнського міжнародного конгресу в Одесі. Пізніше і сам Д. Павличко відверто заявив: “На референдумі 1 грудня 1991 року виграв Рух. Але, вигравши державу, Рух не виграв у ній президентський пост. І це була воля Бога, яка врятувала Україну від політичних землетрусів і зіткнень”¹²⁴. Через багато років “політичну гру” проти рухівського кандидата підтвердить і сам Л. Кравчук: “Уявіть собі президентом України стає В. Чорновіл з його радикальними поглядами змін. Серйозне політичне загострення було б реальним фактом [...]. Це розуміли лідери Руху. В 1991-му не можна було обирати В’ячеслава Чорновола”¹²⁵. Невідомо, чи подібними мотивами керувався один із найавторитетніших політиків не тільки Народної Ради, але і всього українському політикуму, М. Горинь, але і його виступ по українському телебаченню напередодні виборів також “зіграв на руку” провладному кандидатуві¹²⁶.

То ж, не дивно, що у ситуації тотальної роз’єднаності й, навіть, протистояння, а у деяких випадках, і свідомої чи неусвідомленої підтримки провладного кандидата, демократичні сили наближалися до своєї чергової поразки, на цей раз уже в президентських перегонах. Є всі підстави стверджувати, що через

¹²² Там само.

¹²³ “На краю прірви”. Матеріали круглого столу у журналі “Трибуна”: перспективи виходу республіки з економічної кризи // Трибуна. 1991. № 6, С. 20.

¹²⁴ Павличко Д. Ми ніколи не віддамо нашої свободи // Голос України. 1991. 8 червня.

¹²⁵ “Повноліття”. Інтерв’ю Л. Кравчука // За вільну Україну плюс. 2009. 27 серпня.

¹²⁶ Див.: Гончарук Г. Народний Рух України... С. 130.

тактичні прорахунки команд демократичних кандидатів, у першу чергу, небажання порозумітися та їх взаємне поборювання, справдилися слова, сказані В. Чорноволом під час виступу на Всеукраїнському форумі інтелігенції за два місяці до виборів: “Не хочу бути злим пророком, але не важко передбачити, що маса не надто політизованих виборців десь із глибинки, дезорієнтована передвиборчим перетягуванням канату, махне на нас рукою і проголосує за когось із наших опонентів із вчорашньої компартії і апарату, які вмילו взяли на озброєння наші ідеї, ті, які вони ще недавно поборювали”¹²⁷.

Прогнозованою була активність і наполегливість, з якою В. Чорновіл домагався визначення єдиного кандидата на президентську посаду, оскільки він об’єктивно був найрейтинговішим претендентом і мав підстави розраховувати на підтримку його кандидатури всіма демократичними силами. У той же час, непослідовною й нелогічною виглядала позиція інших кандидатів-демократів. Публічно підтримуючи ідею узгодження єдиної кандидатури на останньому етапі перегонів, вони уникали прийняття остаточних рішень і, зрештою відмовилися достроково зійти з виборчої дистанції (зокрема, Л. Лук’яненко ухилився від виконання своєї обіцянки зняти кандидатуру). Не надто вірячи у свою перемогу на виборах (зрештою, не вірили в успіх і провідні аналітики їх штабів¹²⁸, і колеги-депутати по Народній Раді¹²⁹), лідери демократичного табору не змогли критично оцінити ситуацію, приборкати особисті амбіції та політичні апетити своїх команд й за довго до фінальної стадії виборчого марафону практично розвалили єдиний фронт боротьби за президентство. І це було фатальною помилкою, оскільки консолідація сил навколо єдиного кандидата давала йому шанс виходу до другого туру виборів, що значно б підсилило суспільний авторитет і політичну вагу опозиції на політичній арені вже у незалежній Україні.

Така виборча стратегія лідерів опозиційного блоку викликала глибоке розчарування їх потенційних прибічників. За цих обставин, цілком закономірно, що соціологи протягом всієї виборчої кампанії фіксували повільне падіння рейтингів головних кандидатів на президентство від демократів, й зростання у

¹²⁷ “Не хочу бути злим пророком...”. Інтерв’ю з В. Чорноволом // Народна газета. 1991. Вересень.

¹²⁸ Наприклад, С. Болтарович, керівник теоретичного відділу ЛОО УРП у своєму виступі на партійному семінарі в жовтні 1991 р. зазначив: “Не так важливо, хто стане Президентом, хоча найбільш ймовірно, що це буде Кравчук” // Болтарович С. Проблеми становлення УРП як партії парламентського типу, її місце в політичному спектрі України та на міжнародній арені // Республіканець. 1991. Листопад-грудень. С. 99.

¹²⁹ Про парі з І. Юхновським (на ящик коньяку – І. П.) щодо результатів виборчих перегонів згадує і С. Хмара, який, за його словами, намагався переконати Л. Лук’яненка, І. Юхновського і В. Чорновола зняти свої кандидатури, щоб уневажнити вибори // Інтерв’ю С. Хмари телеканалу “К 1”, 19 липня 2005 р. // Режим доступу: www.k1.tv/announce/296 [23. 03. 2011]. Див. також думку В. Гриньова про його переконаність у перемозі Л. Кравчука // Гриньов В. “Перший Президент має “згоріти” // Голос України. 1991. 5 листопада.

провладного кандидата. Так, у вересні 1991 р. Л. Кравчуку віддавали перевагу як майбутньому президентові України 32,7 % опитаних, В. Чорноволу – 8,1 %, І. Юхновському – 6,8 %, Л. Лук’яненку – 2,6 %, В. Гриньову – 3,4 %. Протягом жовтня-листопада 1991 р. соціологи продовжували спостерігати зниження рейтингів у демократичних кандидатів, й підвищення у провладного кандидата. Так, під час анкетного опитування від 10–15 листопада 1991 р. голоси респондентів розподілилися наступним чином: В. Гриньов 4,6 %, Л. Кравчук – 47,5 %, В. Чорновіл – 17,3 %, Л. Лук’яненко – 3,6 %, О.Ткаченко – 2,4 %, Л. Табурянський – 0,9 %, І. Юхновський – 4,6 %; наступне ж соціологічне дослідження 16–22 листопада (Центрально-українське відділення ВЦВГД) відстежило такий розподіл переваг опитуваних: за В. Гриньова – 5 % голосів, за Л. Кравчука – 52 %, за Л. Лук’яненка – 5 %, за Л. Табурянського – 0,8 %, за В. Чорновіла – 23 %, за І. Юхновського – 4 %¹³⁰. Як з’ясувалося вже через кілька днів після публікації цих матеріалів офіційні результати виборів практично повністю співпали із прогнозами соціологічних служб.

Вибори Президента України відбулися 1 грудня 1991 р. До виборчого бюлетеня було включено прізвища шести претендентів на президентську владу (О. Ткаченко 25 листопада зняв свою кандидатуру на користь Л. Кравчука¹³¹). У голосуванні взяли участь 31 892 415 виборців, або 84,18 % від загальної кількості внесених у списки. Офіційні результати голосування на виборах Президента були такими: за Л. Кравчука віддали свій голос 61,59 % виборців В. Чорновола підтримали 23,27 %, Л. Лук’яненка – 4,49 %, В. Гриньова – 4,17 %, Л. Табурянського – 0,57 %. Єдиним кандидатом, результат якого не збігся з прогнозами соціологів виявився голова Народної Ради І. Юхновський, за якого проголосувало лише 554 719 громадян (1,74 %)¹³². Такий низький результат лідера народорадівців був пов’язаний, як уже зазначалося, із відсутністю ефективної організаційної підтримки кандидата, так і з індивідуальними особливостями його характеру. “Якщо чесно”, – зізнався І. Юхновський через багато років, – “я не був готовий стати лідером держави. Мене вела команда і я слухняно виконував їх побажання”¹³³.

¹³⁰ *Оссовський В.* Останні кроки марафону // *Голос України*. 1991. 30 листопада.

¹³¹ ЦДАВО, ф. 1, оп. 28, спр. 121, арк. 229; деякі історики (зокрема В. Литвин і самі фігуранти президентської кампанії, наприклад, О. Ткаченко, стверджують, що Л. Кравчук наполегливо шукав союзу з О. Ткаченко, оскільки власне голосів його виборців провладному кандидатуві бракувало для переконливої перемоги. На нашу думку, висновки щодо електоральних ресурсів О. Ткаченка є перебільшеними. За оцінками соціологічних служб, за тиждень перед виборами О. Ткаченко міг розраховувати на підтримку 1,5–3 % виборців (тобто, у межах статистичної похибки), що, очевидно, жодним чином не могло мати вирішального впливу на остаточний рейтинг Л. Кравчука.

¹³² Відомості про результати виборів Президента України // *Урядовий кур’єр*. 1991. Грудень.

¹³³ “Леонід Кучма був мирним і гостинним чоловіком”. Інтерв’ю І. Юхновського 4 грудня 2006 // Режим доступу: [//www.gpu-ua.info/index.php?](http://www.gpu-ua.info/index.php?) [17. 04. 2011].

Згідно із статтею 17 “Закону про вибори Президента Української РСР” Центральна виборча комісія утвердила: вважати обраним Президентом України Кравчука Л. М., який одержав на виборах більше половини голосів виборців, що взяли участь у голосуванні¹³⁴. Нескладні підрахунки дозволяють констатувати, що за всіх кандидатів від демократичних сил віддали свої голоси 34,24 % виборців, які взяли участь у голосуванні, що становило трохи більше половини електорального здобутку переможця президентської кампанії – Л. Кравчука. Результати представників демократичних сил – В. Чорновола і Л. Лук’яненка, які показали другий і третій результати у президентських перегонях й відстали від переможця відповідно на 38 % і 57 %, були красномовними.

5 грудня 1991 р. на урочистому засіданні Верховної Ради України Л. Кравчук склав присягу Президента України, висловив програмні орієнтири своєї політики в новій якості. Демократичні претенденти привітали новообраного президента і заявили про вибіркову підтримку його ініціатив.

Наслідком виборчої кампанії стала фактична втрата Народною Радою значення координаційного центру демократичних сил, відновити ефективну роботу якого не вдалося вже до кінця повноважень Верховної Ради 12 скликання. Проте, чи не найдраматичнішим результатом програної президентської кампанії стало остаточне оформлення розколу демократичного руху на кілька ідеологічно близьких, але часто політично непримиренних течій. Головні фігуранти президентської кампанії, прагнучи зміцнити свій політичний авторитет, спричинили подальше ідейне та інституційне розмежування у демократичному таборі, активізували процеси дроблення і періодичного перегрупування його політичних сегментів, чим зменшували вплив демократичних сил на політичній арені й відсували на дальшу перспективу масштабне реформування життя суспільства, становлення України як демократичної держави.

Підсумовуючи результати президентської кампанії для кандидатів від демократичних сил, слід зазначити:

1) Поразка демократів на президентських виборах 1991 р. була закономірною і прогнозованою. Однією з головних причин невдачі кандидатів від Народної Ради у боротьбі за найвищу посаду в державі була нездатність ідеологічно споріднених претендентів (Л. Лук’яненка, І. Юхновського, Л. Чорновола, Л. Табурянського) подолати несуттєві політичні розходження, а головне, протиріччя особистісного характеру, й прийняти узгоджене рішення про спільну виборчу стратегію з виходом на єдиного кандидата. Певну дезорієнтацію у ряди прихильників демократичних сил вносила і позиція радикальної частини Народної Ради, зокрема таких впливових лідерів як С. Хмара і Л. Скорик, які вважали передчасним інституцію президентства. “Для мене було це очевидно, що

¹³⁴ Протокол Центральної виборчої комісії по виборах президента України та Всеукраїнського референдуму 1.12.1991 р. (ЦДАВО, ф.1, оп. 28, спр. 123, арк.1).

номенклатура свого президента поставить. Ви знаєте, не можна було переконати (В. Чорновола, І. Юхновського – *І. П.*)”¹³⁵, – аргументував свої безкомпромісну позицію С. Хмара. Відсутність єдності серед лідерів опозиції, випадки взаємних звинувачень і нападок їх груп підтримки, викликало розгубленість і хитання частини громадян, які були готові проголосувати за єдиного кандидата від Народної Ради, а на фініші кампанії завагалися з вибором, що сприяло залученню на бік провладного висуванця розчарованих у політиці виборців.

2) У ході президентських виборів відбулася подальша ідеологічна кристалізація окремих течій демократичного руху. Головні претенденти на президентську владу позиціонували себе як прихильники двох найвпливовіших напрямів у демократичному таборі – національно-демократичного (національно-державницького) і загальнодемократичного (ліберального). Якщо ідеї чільного представника ліберально-демократичної течії В. Гриньова щодо побудови ринкової економіки (зокрема, через “шокову терапію”) могли толеруватися націонал-демократами, то програмні заяви кандидата про “тупиковість національної ідеї”, військово-політичний союз з колишніми радянськими республіками, чи федеративний устрій України виключали можливість формування єдиної політичної платформи на цих засадах. Ідейно-політичний розлам після виборів поступово трансформувався в організаційно-партійний процес й появу цілої плеяди нових політичних лідерів, що знаменувало собою закінчення початкового періоду формування нової політичної структури українського суспільства.

3) За півтора роки, що минули після парламентських виборів 1990 р., політичні орієнтації електорату у більшості регіонів країни не зазнали кардинальних змін (за винятком питання державного суверенітету України¹³⁶), чого не врахували кандидати від Народної Ради. І хоча В. Чорновіл констатував, що в останні місяці змінилася політична ситуація в Україні, “демократичні процеси вийшли з-під тиску і певного контролю Компартії”¹³⁷, неупереджений аналіз ситуації свідчив щонайменше про проблемність виборчих перспектив демократів на Сході, Півдні й навіть у Центрі країни*. Політичні мобілізаційні ресурси національно-демократичних сил у цих регіонах були вичерпані. Принципово нових, нестандартних підходів у вирішенні гострих соціально-політичних проблем демократичними кандидатами не було запропоновано, а радикальність деяких заяв цих кандидатів (тепер уже і в соціальному плані) викликала невпевненість

¹³⁵ Інтерв’ю С. Хмари телеканалу “К 1”, 19 липня 2005 р. // Режим доступу: www.k1.tv/announce/296 [23. 03. 2011].

¹³⁶ Див. Михальченко Н., Андрущенко В. Беловежське... С. 79.

¹³⁷ Луканов Ю. Президентські вибори у дзеркалі преси // Народна газета. 1991. Жовтень.

* Зокрема, не додав оптимізму виборцям східного регіону виступ на Харківщині головного опонента Договору про Економічну Співдружність Л. Лук’яненка, який заявив: “Не виключена ситуація, що найближчим часом внаслідок енергетичної кризи, відсутності замовлень підприємства вашої галузі (оборонної – *І. П.*) можуть припинити свою роботу. Люди вийдуть на вулиці. Будьте мудримися, не допустіть перевороту, збережіть демократію” // Лук’яненко Л. “Я проведу останній, і сподіваюсь, успішний наступ” // Голос України. 1991. 28 листопада.

і тривогу серед певних категорій виборців. Незважаючи на те, що рішучі кроки для подолання системної кризи в Україні були вкрай необхідні, суспільство із застереженням ставилося до ідеї радикальних змін і, у цілому, не було готове активно підтримати їх ініціаторів¹³⁸. Продовжуючи використовувати образ “борця з режимом”, штабні команди В. Чорновола і Л. Лук’яненка, з одного боку, не могли за короткий час подолати нав’язані ще радянською пропагандою негативні стереотипи про цих кандидатів, з іншого, в частини населення подібний образ програвав у порівнянні з іміджем висококваліфікованого фахівця і успішного керівника¹³⁹. У виборців південно-східного регіону національно орієнтована концепція розбудови Української держави викликала серйозні застереження, а без їх голосів кандидатам-демократам розраховувати на суттєве нарощення електоральної підтримки було нереально. Після спаду виборчих пристрастей це підтверджували й самі демократичні лідери. Зокрема Л. Лук’яненко зазначав: “Українське суспільство зразка 1991 р. не могло обрати президентом ні Чорновола, ні мене [...]. Суспільство трохи очуняло від комуністичного чаду, але не на стільки, щоб могло обрати націоналіста”¹⁴⁰. Такої ж точки зору дотримувався й І. Драч: “[...] На парламентських перегонах 1990 р., і на президентських 1991 р. ця підтримка (демократичних сил – *І. П.*) становила десь 25 %. Можна сказати, що наше суспільство було націонал-демократичним на чверть”¹⁴¹.

4). Виборча кампанія демократичних кандидатів у Президенти через розпорошення сил, відсутність досвіду, матеріальних і фінансових ресурсів, а також згуртованість і професіоналізм провладних сил від самого початку перебувала під загрозою поразки. Великим шансом для демократів переломити ситуацію могло стати залучення на свій бік виборців, які, як показували дослідження, до останніх днів виборчої кампанії вагалися із прийняттям остаточного рішення. Вибори 1991 р. мали всі підстави деконструювати найбільший міф українського політикуму після парламентських виборів 1990 р. (у т.ч. й у середовищі Народної Ради) про неспроможність демократичних сил реально претендувати на перемогу на позачергових парламентських, чи перших президентських виборах в Україні. За висновками соціологів, за два тижні до

¹³⁸ Один із найпалкіших прихильників швидких економічних реформ В. Гриньов зазначав, що найбільшою проблемою на шляху трансформаційних процесів є те, що “економічні перетворення наштовхнуться на найпотужніший опір – психологію людини” // *Гриньов В.* “Перший Президент має “згоріти” // *Голос України.* 1991. 5 листопада.

¹³⁹ За даними соціологічного дослідження проведеного у Херсоні, мешканці міста вважали найкращим кандидатом на посаду Президента вважали економіста за фахом, при цьому, визначаючи за п’ятибальною шкалою такі необхідні для претендента якості як хороше здоров’я (середній бал – 4,6), вік (4,0), судимість (3,3), сімейний стан (3,0), релігійність і приналежність до партії (2,1) // *Коробов В.* За кого голосуватимуть у Херсоні? // *Голос України.* 1991. 26 листопада.

¹⁴⁰ *Лук’яненко Л.* Про десять літ минулих // Режим доступу: www.rius.kiev.ua/journal/3/lukeyanenko [19. 02. 2011].

¹⁴¹ Інтерв’ю з І. Драчем // Режим доступу: www.dialogs.org.ua/issue-full [17. 03. 2011].

виборів кількість громадян, що ще не визначилися, сягала у різних регіонах 20–40 %. Проте, демократичним кандидатам не вдалося кардинально схилити на свою сторону виборчі симпатії цього пласту електорату, у першу чергу, через відсутність єдиного кандидата, обмеженість доступу до медіаресурсу, коштів та досвіду ведення інформаційно-агітаційної та пропагандистської роботи. Наприклад, І. Юхновський відзначав деяку прямотинійність власних виборчих заходів і зізнавався, що “можливо мені й треба було бути більш гнучким у своїй передвиборчій кампанії, тоді б набрав більше відсотків”¹⁴². У поразці демократів відіграв певну роль й такий суб’єктивний фактор, як схильність населення віддавати перевагу офіційним особам, особливо високого посадового рівня. Зняття кандидатури О. Ткаченка на користь Л. Кравчука не додало останньому суттєвого електорального приросту, однак, і це набагато важливіше, забезпечило йому підтримку у ході виборів великої частини старого партійно-державного істеблїшменту на всіх владних рівнях і, як наслідок, багатопланове адміністративне сприяння веденню кампанії провладного кандидата.

5) У ході президентських виборів під тиском демократичних сил остаточно завершився процес засвоєння прагматичною частиною правлячої еліти державницької ідеології. Проголошення незалежної України відкривало для старої партійно-державної номенклатури нові політичні перспективи, то ж збереження владних повноважень, навіть ціною колишніх ідейних переконань (якщо такі й були), стало її головним завданням. В.Чорновіл, який володів непересічною політичною інтуїцією (як, зрештою, і його опонент від влади) задовго до фінішу виборів прогнозував: “Вони (колишні партійні лідери – І. П.) мають величезний інстинкт самозбереження. Вони візьмуть на озброєння всі наші ідеали, всі наші думки, всі наші мрії тільки для того, аби утриматися при владі [...]”¹⁴³.

Безперечно, хиткий політичний компроміс між опозицією і “партією влади”, укладений у серпневі дні 1991 р., не міг тривати довго, оскільки дуже вже різнополіусними були інтереси його учасників. Проте, запасу міцності цьому альянсу, попри гарячі політичні баталії за президентське крісло, виявилось достатньо для здійснення перших кроків національного державотворення й втілення найважливішої місії демократичних сил на цьому історичному етапі – становлення незалежної Української держави.

¹⁴² “Леонід Кучма був мирним і гостинним чоловіком”. Інтерв’ю І. Юхновського 4 грудня 2006 // Режим доступу: [//www.gpu-ua.info/index.php?](http://www.gpu-ua.info/index.php?) [17. 04. 2011].

¹⁴³ “Не хочу бути злим пророком...”. Інтерв’ю з В. Чорноволом // Народна газета. 1991. Вересень.

**“STRIVINGS FOR THE PRESIDENCY”:
DEMOCRATIC FORCES IN THE PRESIDENTIAL CAMPAIGN 1991**

Ihor PIDKOVA

The Ivan Franko National University of Lviv,
the Chair of the Ancient History of Ukraine and the Archival Studies
1 Universytetska str., Lviv 79000, Ukraine

The most important events of the year 1991 became the Declaration of the Independence by Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR, the following approval of this act on the Ukrainian referendum and the first presidential elections in the history of Ukraine. The democratic forces actively participated in the presidential campaign in 1991 by considering the nationwide election of the head as a real chance to change the political authorities in Ukraine, to achieve radical transformations in all the spheres of social life.

Candidates represented by the most authoritative oppositional structure, that played the role of parliamentary opposition and a kind of coordinating center of democratic forces – Narodna Rada (National Council), offered voters the program of reforms – from nationally and democratically oriented to liberally and democratically oriented. They had to ensure the inception of Ukraine as an independent and democratic state. The incapacity of the oppositional forces to strengthen joint efforts in the struggle for the presidential post caused the split in the democratic movement which was impossible to overcome for many years.

Key words: presidential elections, Narodna Rada (National Council), pre-election programs, nationwide referendum.

**“ПОСЯГАТЕЛЬСТВО НА ПРЕЗИДЕНТСТВО”:
УЧАСТИЕ ДЕМОКРАТИЧЕСКИХ СИЛ В ПРЕЗИДЕНТСКОЙ
КАМПАНИИ 1991 г.**

Игорь ПИДКОВА

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра древней истории Украины и архивоведения
ул. Университетская 1, Львов 79000, Украина

Важнейшими событиями 1991 года в Украине стало провозглашение Верховной Радой Украинской ССР государственной независимости с последующим утверждением этого решения на декабрьском Всеукраинском референдуме, и первые в истории Украины президентские выборы. Рассматривая всенародное избрание главы государства, как реальный шанс добиться радикальных преобразований во всех сферах общественной жизни демократические силы взяли активное участие в президентской кампании 1991 года. Кандидаты от самой влиятельной оппозиционной структуры и координационного центра демократических сил – Народной Рады – предложили избирателям масштабную программу реформаторских преобразований – от национально-демократического до либерально-демократического направления, которые должны были обеспечить становление Украины как независимого и демократического государства. Неспособность

“ЗАМАХ НА ПРЕЗИДЕНТСТВО”: УЧАСТЬ ДЕМОКРАТИЧНИХ СИЛ

оппозиционных сил объединится для борьбы за президентский пост продемонстрировало раскол в демократическом движении, который не удалось преодолеть на протяжении многих последующих лет.

Ключевые слова: президентские выборы, Народная Рада, предвыборные программы, всеукраинский референдум

